

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

ВАЛЬДШНЕПИ

РОМАН

ЗАЛЬЦБУРҐ 1946

ВИДАВНИЦТВО „НОВІ ДНІ“

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

ВАЛЬДШНЕПИ

РОМАН

ЗАЛЬЦБУРҐ 1946

ВИДАВНИЦТВО „НОВІ ДНІ“

Наклад 3.000 прим.

I.

В цей, колись заштатний городок, що стоїть від Не-Парижу (так хтось іронічно назвав наше столичне місто) за шістсот, приблизно, кілометрів, Ганна і Дмитрій приїхали в середині червня — тоді, коли не тільки виноградом, але й жерделями не пахтить наш степовий південь. Товариш Вовчик прибув багато пізніш, і саме того липневого дня, коли над рікою пройшла гроза й випали холодні дощі. Він приїхав, як завжди розхристаний та неуважний і, недовго гадаючи, забіг подорозі до „буфету найкращих фіялок І. Л. Карасика“. Дмитрій в своєму листі (лист давно вже загублено) якось згадував це до певної міри рідне йому по звукові прізвище.

— Так от що, дорогий джентлмене, — сказав він, чемно скидаючи панаму, — мені потрібна адреса моїх друзів.

— А хто ж ваші друзі? — поцікавився І. Л. Карасик.

Товариш Вовчик ніяк не чекав такої відповіді й тому здивовано підкинув брови.

— Хіба ви не знаєте мусьє Карамазова й мадам Карамазову?

І. Л. Карасик заметушився і зробив винувате обличчя. „Братів Карамазових“ він, можна сказати, читав, але йому й на думку не спадало, що ці брати (чи там один брат) могли завітати в його глухий край. Отже він уважає за потрібне, якмога скоріш, затушувати свою непоінформованість і, підсунувши свойому несподіваному й химерному гостеві брудненького стільця, запропонувати йому пляшку фіялки власного виробництва.

— Дуже дякую! — сказав товариш Вовчик, виймаючи з кишені п'ятнадцять копійок. — Але ви мене не зрозуміли... Справа от у чому...

Далі він з'ясував у чому справа, і ребус, нарешті, було розв'язано. І одразу ж ясно стало, яке має відношення І. Л. Карасик до Дмитрія й Ганни (буквально ніякого!) і скільки він знає про них (рішуче нічого!) Тоді товариш Вовчик попрохав пробачення за турботу й пішов далі. Він пішов далі й за якусь годину найшов своїх. Про „буфет найкращих фіялок“ та комічне непорозуміння він так і забув поінформувати, але він тут же розповів ці-

каву історію, що допіру трапилась із ним на річному пароплаві: історію знайомства з досить таки пікантними дамочками. Він так енерґійно розмахував руками, що Ганна тільки й могла зрозуміти: розмова йде про „тих же жінок“.

— Одну звуть... не пам'ятаю як, -- говорив товариш Вовчик, -- а друга -- тьотя Клава. З ними такий серйозний в золотому пенсне батько. А втім, може й не батько, я не поцікавився.

— Так ти запевняєш, що ці дами мешкають недалеко від нас? -- сказала Ганна, кидаючи шитво.

— Саме це я й хочу сказати, Ганнусю! І ще я хочу сказати, що тьотя Клава мені страшенно подобалась і що за якісь два місяці (вони теж приїхали на два місяці) я, мабуть, в неї остаточно закохаюсь.

Товариш Вовчик зареготав, зовсім недоречі підморгнув своєю білою бровою Ганні й, наспівуючи арію з „Князя Ігоря“, пішов митись.

— Ну, й козлитон! -- беручись за вуха, сказав Карамазов. -- Ніяк він не погодиться, що йому співати не можна.

Ганна з-під лоба подивилась на Дмитрія.

— Мені здається, що я не помиляюсь, називаючи твоїх нових знайомих нахаб-

ками, — промовила вона. — Чи може ти думаєш, що це не вони зачепили товариша Вовчика?

Ганна нарочито висловилась різко: вона викликала чоловіка на одвертість.

— Безперечно вони, — спокійно й лаконічно сказав Карамазов. — Ти вгадала.

Відповідь, як і треба було чекати, не задовольнила жінки, і вона зрушила брови. Та й як Ганні не хмуритись. Вона дуже рада, що Дмитрій наважився, нарешті, покинути гнилу Лопань і багато спокійніший став. Але не можна й цього робити; не можна цілих два тижні блукати по ночах із якимись випадковими міщаночками й увесь час демонструвати свою безглузду конспірацію. І справді: чому він не хоче розмовляти з нею на допіру зачеплену Вовчиком тему? Ганна знає, що це — чергове несерйозне захоплення, але на цей раз вона чомусь боїться за репутацію свого чоловіка. Якимись підозрілими здаються їй ці дачниці, і вона знову пригадує всі подробиці невеликої сутички, що трапилась на тому ж таки річному пароплаві.

Як пам'ятає вона, Дмитрій необережно зачепив ліктем одну з них, здається молодшу, з такими надзвичайно-мигдалевими очима. Та повернулась і назвала його

ведмедем. Дімі усміхнувся й сказав, що він погоджується з таким визначенням, та, на жаль, воно його зовсім не ображає. Вона спитала, чому. Він кинув якийсь парадокс і почав запевняти її, що тут поганого нічого нема, бо... й уся його нація трохи мамуловата. — Але, хіба це виправдання? — спитала вона. Тоді Дмитрій стояв на своїому і якось дуже романтично рекомендував свою країну. Він говорив страшенно захоплено, й жінка з мигдалевими очима, раптом стиснувши йому руку, сказала, що вона першого чоловіка зустрічає з такою ясністю думок. Ясности, нажаль, ніякої не було, але Дмитрію цей комплімент подобався: в цьому Ганна вже цілком переконалась.

— Ну, добре, — зітхнула вона, — я задоволена твоєю відповіддю.

Карамазов непривітно зиркнув на дружину і зціпив зуби. Йому вже обридло це ниття, й він постановив припинити його.

— Чого тобі треба від мене? — спитав він. — Чи ти хочеш, щоб я собі кулю пустив у лоб?

Ганна нарешті зрозуміла чоловіка й перевела розмову на іншу тему. Вона навіть заспокоїлась, бо тоді не припускала,

звичайно, що ці випадкові дами зіграють у її житті не абияку ролю.

Товариш Вовчик зупинився в тому ж будинкові, де й Дмитрій. Йому дали окрему кімнату, що виходила вікнами до жерделевого саду, й він був дуже задоволений: більша ізольованість від друга безперечно зіпсувала б йому дачний відпочинок. Крім Вовчика, в кватирі Карамазових оселилася ще й служниця Одарка: Ганна найняла її на два місяці. Служниця варила обід і ходила на ринок за продуктами. Дмитрію вона чомусь нагадувала відому куховарку з неменш відомого „Сміху“, й він, коли вона мовчки позирала на нього, завжди почував себе якось ніяково. Одарка так химерно дивилась на своїх хазяїв, ніби вони й справді щось негарне затаїли в собі. Вона була страшенно мовчазна, й від неї Карамазови чули тільки коротке: „слухаю“.

Словом, з такого то числа такого то місяця в обивательське коло заштатного городка влилась нова й цілком організована сім'я.

Але не дуже радісно зустрів її південь. З моря біг гарячий вітер, і провінціяльні вулиці буквально вигоріли. Увечорі повітря дзвеніло комарями й так палило об-

личчя, що не було жадної можливости вийти з кімнати.

Історія почалась в один із таких вечорів. Спалене сонце вже давно зарилось у далеких пісках, але вікна й віконниці і досі було зачинено наглухо. В кімнаті, в півтемряві (як це буває в романах) сиділа Ганна й пожадливо, невеличкими ковтками, пила холодну воду. Дмитрій і товариш Вовчик лежали на канапах.

— Це неможливо! — сказала Ганна. — Це не відпочинок, а якась мука.

— Цілком справедливо, моя Анет, — підтвердив товариш Вовчик. — Я буквально те ж саме думаю.

Ганна мовчала. Тоді довгий Вовчик розкинув свої довгі руки, подивився на свого ловерака, що, важко дихаючи, лежав біля його канапи, і сказав, що він, як тільки одкрито буде полювання, одразу ж плюне на цей городок і на цілий місяць залізе в комиші.

— А що я мушу робити?

— А тобі я раджу забрати мої вудочки й ловити рибку. Можна ще щось придумати.

Дальша розмова протікала в такому ж дусі й була така ж нудна, як і сама спека. Треба було кинути балачки, і Ганна замовкла. Замовк і товариш Вовчик.

Але Дмитрій мовчав не тому, що йому було нудно, а тому, що в цей час він уважно дивився на Ганну. Дружина здавалася йому сьогодні не так безцвітна, як якась безвихідна. І саме тому безвихідна, що вона (в цьому він уже цілком переконався) не може не стояти йому на дорозі. Хіба Ганна здібна піднятись до тих питань, що так тривожать його? Хіба вона колинебудь переможе свою обмеженість? Ганна все таки типова миргородська міщаночка, і саме вона не дає йому зробитись цільною й рішучою людиною, саме вона перешкоджає йому протиставити себе рабській психіці своїх деґенеративних земляків. Хіба ці здивовані вишневі (обов'язково вишневі) очі не характеризують її, що називається „до отказу". Хіба це не вона та типова українська жінка, що так ганебно випровадивши синів Тараса Бульби на Запорізьку Січ, пішла плодити безвольних людей?

— Єсть! — подумав Дмитрій, і тут же до болю вкусив свою губу: йому раптом спало на думку покінчити з Ганною.

Але вкусив він губу не тому, що насувається щось трагічне, а тому, що згадав: така трагедія по суті була вже. Хіба це не Ганну він розстріляв колись, у ча-

си громадянської війни, біля якогось провінціяльного манастиря?

— Знаєш що, Ганнусю, -- раптом кинув Карамазов. -- Я зараз думав про тебе й подумав, що ти воскресла. Як це розуміти?

— Ти, Дімі, страшенно неясно говориш, -- сказала Ґанна. -- В чому там справа?

Карамазов мовчав. Тоді товариш Вовчик повернувся на правий бік і промовив в'яло:

— „Укінчений“, як кажуть галичани, „фільозоф“.

— Покинь, Вовчику, свої сентенції, -- мало не скрикнула Ганна і знову звернулась до чоловіка.

— Чого ж ти мовчиш, Дімі?

Але Карамазов і тепер не відповідав. Він повернувся до кошика з жерделями й уважно розглядав його. Він зараз згадував свої університетські роки і свою буйну, розкуйовджену голову з південними романтичними очима. Спогади завжди тривожать, і на їхньому фоні дійсність становиться ясніша. Він, здається, хотів тоді кінчити медичний факультет. Але як це давно було! Кілька слів і більше нічого: *febris catarrhallis* здається -- простудна зімниця і *febris gastrica* --

шлункове розстройство. Потім *spiritus amoniaci causticus pro pauperos* і... здається все.

Але все таки: чому ж я ухиляюсь од головного? -- подумав про себе Дмитрій і, очевидно, подумав у голос, бо товариш Вовчик повернувся і сказав, що його друг нагадує йому стару бабусю: вона теж вічно щось буркотить собі під ніс.

Ганна уважно подивилась на чоловіка. Тільки -- сьогодні, саме в цей момент, її глибоко затрівожив він. Їй прийшла мисль, що повторюється зимова історія. Правда, колишніх сцен вона вже не спостерігає, тепер Дмитрій не б'ється вже головою об стінку (а зимою він це частенько робив), він уже не згадує раковину з калом, куди ніби то попала революція, більше того -- йому знову зрідка загоряються очі, і він виглядає бадьоро і весело. Але Ганні така зміна декорації завжди здавалася не зовсім природною... І потім ці абстрактні розмови про націю. Вона, звичайно, далеко не проти того, щоб її країна вийшла на широку дорогу. Але навіщо робити з цього істерику? І, нарешті, це зовсім нерозумне захоплення: по-перше, воно може зробити з нього відсталу людину, по-друге -- це просто зрада соціяльним ідеалам.

— Дімі! -- промовила Ганна. -- Я все

таки прошу тебе говорити ясніш. Що ти хотів мені сказати?

Карамазов зробив незадоволене обличчя (мовляв, чого вона прилипла до нього?) і раптом занервувався.

— Іди ти до всіх чортів! — скрикнув він і стукнув стільцем об підлогу.

Тоді товариш Вовчик, що знав Дмитрія не гірш як Ганна і знав, що зараз може розігратись сімейна драма, поспішив на допомогу і почав заспокоювати друга.

— Ну, добре! Чого ти галасуєш?... Ти ж таки, Дмитрій — культурна людина.

Вовчик більше нічого не сказав, але й цього було досить. Вовчик якось прекрасно впливає на нерви, і мабуть тому, що він якийсь не від світу цього: у нього ніколи не буває трагедії, і він так просто і ясно дивиться на життя. Він, наприклад, прекрасний лінґвіст, йому — науковому співробітникові — пропонують уже професорську катедру, але йому якось перешкоджає більярдний кий (він не абияк грає на більярді). І коли правду говорити, то футбол багато більше цікавить його, ніж уся ця лінґвістика, що її він пізнав так досконало.

— Я йду в сад! — сказала Ганна й вийшла з кімнати.

II.

Товариш Вовчик підвівся, взяв на зуби зелену жерделю і крізь цю жерделю кинув незадоволено:

— Знаєш, друже, я не сказав би, що ти поводишся з дружиною по-товариському.

— Ти так гадаєш? — одвертим глумом розтягнув Карамазов.

— Що значить „гадаю“? — спалахнув Вовчик.

— Це факт. Так, це факт, шановний добродію!... І ви від нього не можете відмовитись.

Треба було чекати, що лінґвіст тут же підкреслить своє незадоволення французькою чи англійською фразою: так завжди було з ним, коли він починав гніватись. На цей раз його попередив Карамазов.

— Donez moi votre pouls, — сказав він, іронічно простягаючи руку.

— Я прошу тебе не жартувати! — мало не скрикнув товариш Вовчик. — Я вимагаю поставитись до мене серйозно. Скажи мені, ти любиш Ганну?

— От тобі й раз! А тобі яке діло? Чи може ти її хочеш полюбити? Коли так, то хай буде тобі відомо: я її ненавиджу.

— Ненавидиш? Чому ж ти тоді живеш із нею? І... взагалі, яке ти маєш право дурити її?

Дмитрій взяв зі стола цигарки й запалив сірник. Обличчя йому раптом зблідло, і він став раз-у-раз поширювати очі.

— А ти як думаєш: яке це право?

— Покинь, будь ласка, жартувати! — заверещав товариш Вовчик. — Я з тобою серйозно говорю!

— І я з тобою серйозно говорю! — Карамазов зупинився, підвівся з канапи і сказав надірваним голосом: — Але я бачу, що ти все таки не розумієш, за що я її ненавиджу. Так зрозумій же: я її ненавиджу за те, що вона тиха й лагідна, за те, що в неї ласкаві очі, за те, що вона безвільна, за те, що вона — нарешті — нездібна вбити людину. Розумієш тепер?

Лінґвіст здивовано подивився на приятеля. Він зовсім не чекав такого рішучого й несподіваного повороту в розмові й, розгубившись, спитав наївно:

— А навіщо їй убивати людину?

— Це, Вовчику, дуже складна історія, — хворобливо всміхнувся Дмитрій, — і я боюсь, що ти її не зрозумієш. Ти, звичайно, вчена людина, але, як мені відо-

мо, на філологічному факультеті таких питань не чіпали.

— Що ти хочеш тим сказати? — тоном ображеного промовив лінґвіст.

— Буквально нічого!... А втім, я хочу сказати от що: людину, Вовчику, дуже нелегко вбити!... Ти ще ніколи не вбивав..., не на війні, а так, у звичайному побуті? Ну, от! А я вбивав і знаю. Це дуже складна процедура. І саме тому складна, що робиш це цілком свідомо, зарані знаючи, що не вбити ніяк не можна.

— Ти, Дмитрій, говориш нісенітницю!

— Ні, Вовчику, я говорю те, що думаю. І говорю давно відому істину: тільки через убивство можна прийти до цілковитого соціяльного очищення... Ти розумієш, що я маю на увазі? В динаміці прогресу соціяльну етику можна мислити тільки, як перманентний „злочин“. Я злочин беру в лапки, бо свідоме вбивство во ім'я соціяльних ідеалів ніколи не вважав за злочин.

Товариш Вовчик ще з більшим здивуванням подивився на приятеля.

— З якого це часу ти почав так думати? — спитав він.

— Саме з того часу, коли я весело подивився на майбутнє, коли в мені зно-

ву з страшною силою заговорила воля до перемоги, коли я знову почав безумно ненавидіти своїх обмежених сучасників.

— Ти говориш зовсім, як пророк, — іронічно кинув товариш Вовчик.

Карамазов холодно подивився на лінґвіста і сказав:

— А ти думав, що я й справді звичайна людина? Ах, який ти наївний, друже! Отже, поспішай виправити свою помилку, бо Дмитрій Карамазов воістину пророк. Справжній пророк, і тільки через нього ти знайдеш сенс у цьому земному житті.

Дмитрій раптом зупинився. За якихсь кілька хвилин він пожовтів. Рот йому перекривився, і нижня губа дрижала.

— Але Дмитрій Карамазов — сказав лінґвіст, — все таки великий фразер і проспівав собі добрий панегірик.

— Що ж робити, — криво всміхнувся Карамазов.

— На світі ще ніколи так не траплялось, щоб панегірики складали тому, хто їх не проспівав уже сам собі... так чи інакше. Я співаю собі цинічно, але не в цьому ж справа. Мета завжди виправдовує засоби. Мій цинізм примушує тебе й інших звертати на мене увагу, мені ж

цього й треба. А що я фразер, то ти теж правильно підмітив, — несподівано погодився він. Звичайно, все це, мабуть, тільки фрази, і завтра я їх, можливо, буду сам соромитись.

— Гм, чудеса! — сказав товариш Вовчик і раптом забігав по кімнаті. - І охота тобі, Дмитрій, філософствувати? Це ж така глупота, що ти й не уявляєш собі.

— Саме що глупота?

— Та от ця ж... і взагалі всяка філософія!... А втім, я думаю, що ти зовсім надаремно філософствуєш...

Лінґвіст зробив помах своїми довгими руками, причмокнув і так переможно подивився своїми білими бровами, ніби він і справді розвінчав по меншій мірі свого вчителя Потебню.

— Я тебе слухаю! — сказав Карамазов.

— Ну, от. Тебе цікавило колинебудь таке питання: хто, як правило, любить ударятись у філософію?

— Цікавило.

Відповідь, очевидно, не подобалась Вовчику, бо він став гаряче запевняти товариша, що той ніколи цим не цікавився, інакше в нього не було б таких сцен із Ганною.

— Ну, добре, — нарешті кинув він. — Хто ж по-твоєму?

— Дикуни, очевидно! — спокійно відповів Карамазов. І тому, що він відповів спокійно, й тому, що Вовчик не чекав такої (на його погляд) влучної відповіді, лінґвістові, як і всякій дорослій дитині, залишилось тільки розгубитись.

— Ну, і що ж? — спитав він безпорадним голосом.

— Я, мабуть, буду з цього правила винятком.

Товариш Вовчик підійшов до вікна й раптом промовив тихо:

— А ти, Дмитрій, знаєш... не дурень.

— Дякую.

— Їйбогу! — несподівано захоплюючись, підскочив лінґвіст.

— Я цілком серйозно говорю. Тисячі років люди мудрують, а й досі не доміркувались до такого парадоксу.

— Саме якого?... Того, що з правила можна робити винятки?

— Покинь свої дотепи! І справді: хіба розцвіт філософських дисциплін не характеризує те чи інше суспільство, як недорозвинений організм?

— Цілком справедливо, — сказав Карамазов. — Саме тому я й уважаю себе за справжнього сина своєї нації.

Лінґвіст уважно подивився на приятеля, спробував був зрозуміти його репліку й, не зрозумівши, махнув рукою.

— Знову філософія! — сказав він незадоволено й потріпав по спині свого ловерака.

Розмова зайшла в якийсь тупик, і друзі її припинили. Вони говорили на різних мовах, і тому продовжувати суперечку було зовсім недоцільно. Навіть недоцільно було й починати ї, бо уважний спостерігач міг би зарані сказати, що вони ніколи до нічого не договоряться. Знав це й Карамазов і навіть тішився з цього, бо більш серйозна розмова безперечно відбила б від нього й Вовчика — десятого, чи то дванадцятого з його недовговічних друзів. Він і зв'язався так міцно з лінґвістом тільки завдяки дитячим здібностям того приймати світ цілком безпосередньо.

Познайомились вони три роки тому на міському стенді, і з того часу кожного літа їздять кудись на полювання. Вони використовують свою місячну відпустку в серпні місяці, і тільки зрідка, як от у цьому році, дістають можливість побувати на Славуті і в липні.

— Кого ти там визираєш? — спитав лінґвіст, коли Карамазов підійшов до вікна.

— Як би тобі сказати, — раптом вимушено усміхнувся той. — Мені здалося, що десь тут недалеко пройшла Аґлая.

Товариш Вовчик підкинув свої білі брови.

— Яка це Аґлая? — спитав він. — Чи не думаєш ти грати ролю божевільного?

— Покищо важко сказати, мій дорогий Вовчику... Це так звуть одну з тих дам, що ти з ними познайомився на пароплаві.

— Так ти, виходить, уже знайомий із ними? Ну, і щож?...

— Ну, і слухай. Саме в цей час чоловік тьоті Клави дрімає, а дами мандрують до базару повз наш будинок.

— Ця поінформованність мене рішуче зворушує, — з захопленням сказав лінґвіст. — Їйбогу, з тебе вийшов би зовсім непоганий льовеляс... І це, до речі, багато краще від твоєї філософії.

Карамазов підійшов до вікна. Спека раптом почала спадати, і з ріки пролетів свіжий вітрець. Якось химерно запахли жерделі: запах був ніжний і нагадував чомусь старий Прованс і старомодні кабріолети. Тоді й дійсність ураз перетворилась на стилізовані ніжно-голубі тони.

— Добре! — сказав Дмитрій і легко зідхнув. — Тільки от що скежи мені,

Вовчику: як би ти подивився на мене, коли б я покинув Ганну й зійшовся з однією з цих дам... саме з Аґлаєю?

— Хіба ти вже встиг так далеко зайти?

— За якісь два тижні я взагалі нікуди не міг зайти. Я питаю тебе, так би мовити... на всякий випадок.

Товариш Вовчик так голосно й так несподівано зареготав, що навіть його ловерак підскочив.

— От чудак! — скрикнув він. — Навіщо тобі робити це, коли ти можеш і не кидаючи Ганни... ну, як би сказати делікатніш... Ну, словом, використати її... цю дівчину. Мені здається й ця дівчина, коли вона не дурна, погодиться на це.

— А як Ганна? Вона на твій погляд теж погодиться?

Лінґвіст не помічав, що Карамазов говорить з ним несерйозно, й тому так відповів:

— Цього я тобі не можу сказати. Хто її знає — жіноча душа, як то кажуть, темрява... Але їй, мені здається, й не треба цього говорити.

— Цебто ти рекомендуєш дурити її?

— А хочби й так!... На мій погляд, тут нічого нема страшного й образливого для неї.

Карамазов підійшов до свого співбесідника і взяв його за плече.

— Тек-с, — кинув він. — Не сказав би я, мій вчений друже, що ти вмієш логічно мислити. В попередній розмові ти обурювався на мене, що я хочу якось там дурити Ганну, а тепер сам рекомендуєш зраджувати її.

Товариш Вовчик нічого не встиг відповісти, бо в цей момент у кімнату ввійшла Ганна і сказала, що лінґвіста хтось кличе. Карамазов підійшов до коша з жерделями, мовчки взяв одну жерделю й, зиркнувши на дружину, перевів свій погляд на згоріло-голубе небо. Він одразу догадався, хто викликає його друга. І дійсно: біля хвіртки товариш Вовчик побачив двох дачників, що нахабно познайомились із ним на річному пароплаві. Власне, тут були не всі: батька (чи як його?) не було. Була тьотя Клава й Аґлая.

III.

— Здрастуйте, тьотю Клаво! Здрастуйте, Аґлає!

Товариш Вовчик розшаркався так галянтно, ніби він і справді був славетним льовелясом.

— Доброго здоров'я, mon ami, — сказала тьотя Клава й, недовго думаючи, упевненим і рішучим рухом узяла його під руку.

Та жінка, що її лінґвіст назвав Аґлаєю, покищо не думала фамільярничати з Вовчиком й тільки запропонувала йому відіпняти та використати одну з запашних троянд, що висіли на її грудях. Товариш Вовчик зробив це з задоволенням, і вони поволі пішли згорілою і порожньою вулицею заштатного містечка.

— Ви сюди надовго приїхали? — спитала тьотя Клава.

— Товариш Вовчик говорив нам, — сказала Аґлая. — Він теж приїхав на два місяці.

— Так, — підтвердив лінґвіст. — Ви не помиляєтесь. Але...

Він хотів щось спитати й, не спитавши, замовк. Власне, він не знав, як спитати, його здивувала тьотя Клава — вона говорила з ним так розв'язно, ніби вона знала його, по меншій мірі, з дитячих літ.

— А як ви думаєте, — сказала тьотя Клава, — чому то Дмитрій в останні роки такий нервовий став?

— Цебто який... роки? — Вовчик хотів поцікавитись, який Дмитрій, як вона

встигла так добре взнати найінтимніше життя Карамазова, відкіля вона, нарешті, знає про ці „роки“, але фамільярний тон його співбесідниці остаточно збив лінґвіста з пантелику, і він рішуче заплутався.

— Ви не „косноязичний“? — поцікавилась тьотя Клава.

Аґлая зареготала. Товариш Вовчик почервонів і став запевняти, що „нічого подібного“. Він просто не чекав такої симпатичної поінформованости в справах дому Карамазових.

— Тоді може ви знаєте, — сказала тьотя Клава, — як думає провести Дімі (вона так і скалала „Дімі“) ці два місяці? Цебто — біля Ганниної спідниці, чи біля Аґлаї?

Це запитання переходило вже всякі можливі межі, але товариш Вовчик на цей раз не збентежився. Він рішив, що коли тьотя Клава так фамільярничає з домом Карамазових, то вона, очевидно, одержала відповідне право на це від самого Дмитрія. Він сказав, що відповідати на це запитання не буде й рекомендує спитати його друга.

— Так би й давно! — з полегшенням зітхнувши, сказала тьотя Клава. — Хіба ви не бачите, що нас дві, а ви один...

Тільки глядіть, не приведіть сюди й Ганни.

— Ви хочете, щоб я зараз... негайно привів Дмитрія? — спитав недогадливий лінґвіст.

— Ах, Боже мій, — сказала Аґлая. — C'est un grand malheur de n'avoir pas ete bien eleve.

— Воістину! Велике нещастя не бути гарно вихованим, — підтвердила і тьотя Клава.

Тоді товариш Вовчик кинувся з усіх ніг до хвіртки і дами самі залишились під провінціяльними акаціями.

— От що, — сказала тьотя Клава, — Вовчика я беру собі, твоїм тепер назавжди повинен лишитись Дмитрій.

— Я не заперечую, — кинула Аґлая й розкусила своїми прекрасними зубами листок з акації.

Вже майже зовсім стемніло. Витикались зорі. З недалекого моря пішов теплий вітер. Аґлая виводила на піску своєю голубою парасолькою якісь гієрогліфи, тьотя Клава дивилась у ридикюль, власне в дзеркало, що було у ридикюлі і пудрилась мініятюрною пуховкою.

— Дозвольте взнати, скільки вам років? — усміхнулась сама собі тьотя Клава.

— Очевидно не більш двадцяти семи, — сказала Аґлая.

— Ти вгадала, мені двадцять сім. І як пікантно, що я вже тьотя і що в мене така доросла племінниця... Тобі, здається, двадцять три?

— І ти вгадала.

Тьотя Клава поправила спеціяльним олівцем брову й засвистіла арію з „Баядерки". Потім дами ще перекидались легкими фразами і раз-у-раз позирали в той бік, куди пішов Вовчик.

Були вони в рожевих серпанкових платтях, стягнутих у талії поясками, і мали в руках голубі парасольки. Тьотя Клава виглядала багато безтурботніш, в її світло-сірому погляді зовсім нема того ледве-вловимого зайчика впертости й рішучости, що зрідка плигає в мигдалевих очах Аґлаї, але зате станом тьотя Клава трохи солідніш.

Аґлая вийняла з торбинки маленьку цигарку, запалила її й спитала:

— Ти сказала Жені (справа йшла про чоловіка тьоті Клави), що ми раніш першої не прийдемо?

— Звичайно, сказала... Я від нього взагалі нічого не ховаю.

— І все таки не ревнує? — усміхнулась Аґлая.

— І все таки... не знаю. Чорт їх розбере цих чоловіків: на обличчі одне, а на серці щось інше.

Потім тьотя Клава зробила рухом парасольки диск, піймала поглядом срібно-синій слід метеору й промовила:

— Ти, Аґо, не думай, що Женя взагалі нездібний переживати душевних драм. У наш вік, кажуть, навіть корова вміє зідхати.

— Ти, тьотю Клаво, не помиляєшся. Мій Дмитрій підтверджує це на кожному кроці. Я дуже шкодую, що ти не чуєш наших розмов.

Аґлая так упевнено й безапеляційно сказала „мій Дмитрій", що навіть тьотя Клава всміхнулась..

— А ти, Аґо, рішуча людина, — зазначила вона: — ще не встигла якслід познайомитись із ним, а вже рекомендуєш його, як власного чоловіка... Якже з Ганною? Ти багато взнала про неї?

— Ти, тьотю Клаво, надзвичайно наївничаєш... У наш вік за два тижні не тільки сходяться, але й розходяться. А втім — досить! — Аґлая махнула парасолькою в той бік, де вже вирисовувалась постать Карамазова.

Вовчик лише за якусь хвилину вискочив на вулицю і наздогнав свого друга.

Спершу дами бачили тільки Дмитрія. Він ішов до них своїми нервовими кроками, і постать його то вибігала, то знову ховалась за стовбуром молодого клена, що стояв на дорозі. Тоді десь ударила гармонія, і зорі висипали на куці бульвари заштатного городка. Десь гоготала республіканська молодь. Тоді і на протилежних кварталах ударила гармошка.

Товариш Вовчик уже наздогнав Дмитрія, і вони підходили до веселих (так принаймні, одразу ж визначив лінґвіст) і симпатичних дам.

— Ну... — зупиняючись, почав лінґвіст і розвів руками.

Тьотя Клава давно вже схарактеризувала собі Вовчика, як трохи мамулувату людину, і тому, не довго думаючи, взяла його під руку. Вона сказала, що рекомендувати Карамазова не треба, бо вони мають задоволення вже багато вечорів шпацирувати з ним... і потім, вона дуже зрадіє, коли Вовчик буде для неї таким цікавим співбесідником, яким став для її племінниці Дмитрій. За кілька хвилин процесія (так сказала Аґлая) йшла в такому порядку: попереду тьотя Клава з Вовчиком, позаду Аґлая з Дмитрієм. Дистанція між першою і другою парою була приблизно на півтора кроки. Тьотя Клава

закинула на шию Вовчика свою голубу парасольку й розпитувала, хто він, що він, як він. Словом, вимагала, щоб лінґвіст у деталях розповів їй про своє минуле, сучасне й майбутнє. Аґлая цього не потребувала від свого кавалера: такі розмови були з ним два тижні тому. Вона відколола з своїх грудей останню троянду й держала її на обличчі Дмитрія. Вона питала його, як пахне троянда, чи подобається йому цей запах, чи не краще пахне резеда. Коли вони перерізали провінціяльний ринок і ввійшли в коло піднавісних огників, Аґлая запевняла Дмитрія, що тут їй пахне Фльобером і навіть старо-французьким життям... Карамазов, звичайно, знає поета Вілона?... І потім він не може не любити гоголівської фантастики. Аґлая певна, що можна геніяльно стилізувати нашу сучасність.

Дмитрій говорив щось невпопад. Тоді Аґлая поклала на його рот свою запашну долоню і сказала:

— Який ти чудак, Дімі! Справжній провінціял!

— Ти вже з Дмитрієм на „ти"? — повертаючись, кинула тьотя Клава. — З тебе, Аґо, вийшов би прекрасний кавалерист.

Тьотя Клава так дзвінко зареготала,

що провінціяльна парочка (здається колишній „столоначальник“ і пристаркувата дочка місцевого кавалера червоного прапору), що йшла назустріч, поспішно одлетіла вбік і дала дорогу веселій компанії.

Тоді почав реготати й товариш Вовчик. Він так безумно розреготався, що мусів кинути руку дами, сісти на землю й зупинити компанію. Коли ж його стали допитувати, в чому справа, він тільки й міг вимовити: „провінціял“.

-- Ну... добре! Ну... провінціял!... але де ж тут сіль?

Тоді, нарешті, товариш Вовчик сказав, що для Карамазова це — найобразливіше слово, і що він і уявити не може, яке обурення викликало воно в грудях його ущіпливого друга.

— І зовсім нічого нема тут смішного! — різко шпурнула Аґлая і взяла Дмитрія під руку.

Тьотя Клава теж найшла, що смішного тут дуже мало й найшла навіть потрібним (очевидно, на правах тьоті) прочитати лінґвістові невеличку нотацію. Вовчика, як і треба було сподіватись, страшенно збентежив такий несподіваний фінал, і він хотів навіть прохати пробачення за свою некоректність. Тоді тьотя Клава по-

правила йому краватку фамільярним жестом, міцно притиснулась до нього і зробила дистанцію на три кроки.

— Ти, Дімі, може й справді образився на мене? — спитала Аґлая.

— Нічого подібного! — всміхнувся Карамазов. — Я тільки не зрозумів... тебе.

Він з якимсь надзвичайним задоволенням сказав „тебе“: ця химерна дівчина, що так скоро перейшла з ним на „ти“ і якось враз заволоділа ним (коли правду говорити, він, не жартуючи, а з глибоким хвилюванням, сказав допіру Вовчикові, що хоче зійтися з Аґлаєю) — зовнішністю своєю вже остаточно покорила його. Надто вже розумні й пристрасні були мигдалеві очі, й надто вже привабливо коливались ці молоді груди, щоб він міг прийняти її, як звичайну жінку. Сьогодні навіть повстало в нім якесь неясне передчуття й солодкий біль, і сьогодні він хотів би ходити з нею цілу ніч.

— Чого ти не зрозумів? -- спитала Аґлая. -- Чому я тебе назвала провінціялом?

— Так!

— Це ж, милий, ясно. Я ще тоді, на пароплаві (пам'ятаєш нашу суперечку?), я вже тоді подумала, що ти провінціял.

Це по всьому видно: й по руках і поводженню з передовою жінкою... як от зі мною... Чому ти так чудно вимовив „тебе“? Чи може ти хотів сказати „вас“? Вас іст дас? Ну? А потім ти й формально провінціял... Хіба ти живеш не в провінції?

— Я, як тобі відомо, живу в столичному граді! — усміхнувся Карамазов.

— Де це? — зареготала Аґлая: — Чи не в тому, що на Лопані?

Ця дівчина (очевидно з якогось Миргороду) так неохайно говорила про лопанський центр, що Вовчик, почувши цю розмову, зупинився і спитав:

— А дозвольте узнати, в яких ви краях мешкаєте? Чи не в Умані?

— Вас це серйозно цікавить? Коли так, то прошу: мій столичний град і моя країна — хай буде вам відомо — далеко відціля.

— Франція? Італія? Еспанія?

— Московія, моє серденько! — сказала Аґлая й притиснулась до свого супутника.

Московія? Ну, це вже Аґлая неправду говорить! Дмитрій підтверджує? Тоді він і йому не вірить. І справді: які ж вони московки? — Ні, це нісенітниця! Словом, хай це підтвердить тьотя Клава,

і тільки тоді він може повірити. Словом, коли Аґлая й справді серйозно говорить — Вовчик остаточно розгубиться.

Нарешті говорить тьотя Клава й говорить теж саме. Вони таки московки й навіть корінні, бо змалку живуть у Москві. Вулиця така то, номер такий то, трамвай дев'ять. Коли потрібний телефон, то можна й це сказати. Чоловік тьоті Клави (ви його знаєте — мужчина в золотому пенсне) працює в профсоюзі. Аґлая — сирітка (знаєте такий зворушливий фільм про часи французької революції), і вона живе у тьоті Клави. Вона на останньому курсі московської консерваторії.

— Але відкіля ж ви так добре знаєте нашу мову? — здивовано спитав лінґвіст.

Ах, Боже, мій! Що ж тут дивного? Вони далеко не перший раз зупиняються відпочивати на прекрасних степах України, й чому ж їм не знати такої музичної мови (тьотя Клава так і сказала — „музичної“). Аґлая, наприклад, дуже любить Україну, й, коли хочете, навіть ориґінально. А втім тьотя Клава далі не буде говорити, в деталях його може поінформувати Аґлая і, можливо, Дмитрій, власне підо впливом своєї племінниці вона й зробилась такою цікавою московкою.

— Прекрасно! — з хрустом давив сво

пальці товариш Вовчик і, нарешті, цілком серйозно звернувся до Карамазова:

— Знаєш, Дмитрій, їхні портрети обов'язково треба вмістити в одному з наших журналів.

— Як виключні екземпляри?

— Покинь жартувати, -- махнув рукою лінґвіст. -- Для руської публіки, для... як би це сказати... для „поощренія“.

— Для заохоти, -- поправила Аґлая. -- Так буде багато ближче до вашої мови.

— От так московка! — сказав Карамазов. — Чи не почуваєш ти себе трохи ніяково, пане лінґвісте?

Товариш Вовчик спалахнув. Він хотів щось доводити, згадав чомусь (і зовсім не до речі) Прованс, провансальську літературу, згадав XIX вік, Жана Жансемена, Теодора Обанель і т. д., але тьотя Клава вже знову одтягла його на дистанцію в три кроки. Словом, розмову було перервано. Для лінґвіста було ще багато тут недоговореного, навіть інтриґуючого (хіба мало московських дачників мандрує по Україні?), але він сподівався поговорити з приводу цього з Карамазовим і від нього й узнати в деталях історію знайомства московських дам із південною культурою.

— Так, значить, ти кінчаєш нову пое-

му? — спитала Аґлая, коли вони знову залишились удвох.

Карамазов зупинився і зробив незадоволене обличчя.

— Я тобі, здається, не один раз говорив, що я працюю в економічному органі. Мене цікавить тепер питання про зниження цін.

— Ти хочеш сказати, що з питання про зниження цін не можна зробити поеми?

— Я хочу сказати, що з Тарасами Шевченками я нічого не маю спільного...

— Коли тільки це, то я рада, — промовила Аґлая, замислюючись. — Саме таких людей бракує вашій нації. Мені здалося, що ти не так хотів сказати. Ти розумієш мене? Я гадаю, що без великого ентузіязму не може бути справжніх економістів.

— Цілком справедливо! — погодився Карамазов. — Кіл очевидно вибивають колом, і „закобзарену" психіку можна виховати тільки, так би мовити, загайяватизованим „Капіталом".

— Це не в брову, а в око! — з захопленням сказала Аґлая. — Без якогось Льонґфелло і справді не зробити вам своїх економістів і політиків. От я тільки

думаю, що Маркса ти зовсім даремно притягаєш сюди.

— Це справа переконання, — незадоволено сказав Дмитрій.

— Не думаю. Бо Маркс є зовсім чужорідний елемент для вашої країни. А тобі відомо, що коли до водню додати кисню, то гаряче тіло не встигає навіть приторкнутись до цієї мішанини — одразу ж виникає вибух і... вода. А втім, не сперечаймось. Мене цікавить друге питання. Говорячи про Тараса Шевченка, ти мав на увазі віршомазів взагалі чи саме його, божка вашої нації?

— Я мав на увазі й віршомазів звагалі і його зосібна.

— За що ж ти Шевченка так ненавидиш?

— За що я його ненавиджу? — Карамазов знову зробив незадоволене обличчя: мовляв — навіщо цей допит? Потім раптом нервово одкинув волосся і зупинився. — А за те я його ненавиджу, — надмірно запалюючись, сказав він злим голосом, — що саме Шевченко кастрував нашу інтеліґенцію. Хіба це не він виховав цього тупоголового раба просвітянина, що ім'я йому леґіон? Хіба це не Шевченко — цей, можливо, не поганий поет і на подив малокультурна й без-

вольна людина, — хіба це не він навчив писати вірші, сантиментальничати „по-катеринячи“, бунтувати „по-гайдамачому“ — безглуздо та безцільно й дивитись на світ і будівництво його крізь призму підсолодженого страшними фразами пасіїзму? Хіба це не він цей кріпак, навчив нас лаяти пана, як то кажуть, за-очі й пити з ним горілку та холуйствовати перед ним, коли той фамільярно потріпає нас по плечу й скаже: „а ти, Матюшо, все таки талант“. Саме цей іконописний „батько Тарас“ і затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитись у державну одиницю.

— Дурачки думають, що коли б не було Шевченка, то не було б і України, а я от гадаю, що на чорта вона здалася така, якою ми її бачимо аж досі... бо в сьогоднішньому вигляді з своїми ідіотичними українізаціями, в соціяльних процесах вона виконує тільки ролю тормоза.

— Прекрасне визначення! — з захопленням сказала Аґлая і тут же чомусь іронічно усміхнулась. — Але...

— Але, мабуть пора нам залишити цю розмову, — кинув Дмитрій: йому, поперше не подобалась Аґлаїна похвала („навіщо цей цукерок, коли він зовсім доросла людина?“), і потім він раптом

зловив себе на дешевій патетиці.

Тоді Аґлая враз обірвала тему й запропонувала наздогнати тьотю Клаву й лінґвіста, що дуже далеко зайшли вперед. Вона запропонувала побігти навипередки й передала Карамазову свій ридикюль та парасольку. Але потім бігти не хотіла й сказала йому, щоб він витяг із ридикюля її замшеву рукавичку. Вона порадила йому положити рукавичку на нижчу частину його обличчя й, коли він зробив це, спитала, чим вона пахне.

— Чим вона пахне?... — Очевидно, жіночим тілом.

— Прекрасно!... — цей запах тобі мабуть подобається?

— Як би тобі сказати, промовив Карамазов, — можливо подобається, а певніше — ні.

Аґлая не повірила. Вона взяла його голову й, роблячи надзвичайно великими свої і без того великі очі, стала ними гласкати свого супутника.

— Брехунька? — сказала вона. — Ти неправду говориш. Я знаю, що тобі цей запах подобається. Тому що... тобі не подобається... Ганна.

— Ти про мою дружину?

— Так. Чому ти досі не познайомив мене з нею? Чому ж ти мовчиш?

Чому він мовчить? Він, звичайно, зробить це. Він нарешті познайомить Аґлаю з Ганною.

Але він думає, що вона все таки якась чудна дівчина, й потім думає, що дружина мала рацію назвати її нетактовною. Це ж некрасиво так поспішати в його інтимні закутки. Невже цього Аґлая не розуміє? І потім, відкіля це вона дізналась, що йому не подобалася Ганна? Словом, Карамазов знову незадоволений, і тому він так нервово запалив сірника.

Вона одразу ж зрозуміла його й поспішила перейти на іншу тему. В цей момент вони підходили до кручі.

IV.

— Давай ще трохи відпочинемо, — порадила Аґлая, лягаючи на траву. — Можна й наших попередити.

Вона крикнула своїй компаньйонці, щоб та взяла з неї приклад і теж посиділа десь там зі своїм кавалером. Тьотя Клава й Вовчик погодились і зупинились на тому ж таки високому березі, кроків на

двадцять далі. Тому Аґлая підсунулась ближче до кручі й сказала:

— Наш новий знайомий поділяє твої погляди?... Я говорю про товариша Вовчика.

— Які ти погляди маєш на увазі? — спитав Карамазов.

— Ясно які — ті, що ти з ними зазнайомив мене на пароплаві в першу зустріч і потім майже кожного вечора чітаєш їх.

— Ти говориш про ідею відродження моєї нації?

— Так. Я говорю про національну романтику.

Карамазов покривився: мовляв, він нічого не має спільного з тим, про що говорить вона, це їй він уже декілька разів говорив, і значить треба бути більш обережним із такими термінами.

— Ми говоримо на різних мовах, — сказав він.

— Ідея відродження моєї нації -- ще раз повторюю — нічого не має спільного з національною романтикою.

Аґлая усміхнулась і положила на свої коліна голубу парасольку.

— Хай буде по-твоєму, — сказала вона. — Так як же з Вовчиком?

— Мій друг не тільки не поділяє цих

поглядів, але й узагалі далеко стоїть від усякої політики.

— І все таки ти такий шматок м'яса можеш вважати за свого друга?

— А чому ж ні? Хіба в ньому не може бути гарних людських початків?

— М'ясо завжди залишається м'ясом, — енерґійно сказала Аґлая. — І в м'ясі ніяких людських початків не може бути.

Вона так уважно подивилась на свого кавалера, ніби хотіла загіпнотизувати його.

— Це теж справедливо, — сказав Карамазов. — Але з Вовчиком я все таки не можу не дружити.

— Шкода! — кинула Аґлая і взяла резонерський тон. — Треба бути послідовним навіть у дрібницях. Здається Толстой говорив колись, що найважче полюбити ближніх. Я думаю, що багато важче їх же таки зненавидіти справжньою ненавистю. Тільки тут можна показати неабияку волю, і, коли хочеш, відвагу... Ти їх, здається, високо ставиш?

— Ти гадаєш, що мені бракує волі і я не можу бути відважний?

Дмитрій сказав це якимсь непевним голосом, наче він і сам не довіряв собі.

— Ти маєш волю і ти відважний! — упевнено й навіть із деяким захопленням відзначила Аґлая. — Саме за це ти так

скоро й подобався мені... Подобався, звичайно, як людина.

Розмова перервалась. Вона вже дивилась у землю й ховала від нього свої очі. Він мовчав тому, що в нім у цей момент зажевріла внутрішня боротьба: з одного боку, йому підлестило її захоплення ним, як відважною й вольовою людиною, з другого — він не зовсім вірив їй (відкіля вона знає, що він саме така людина? Чи не з кількох розмов із ним?). І потім його раптом якось образила її самовпевненість і цей батьківський тон. Нарешті він заспокоївся й сказав:

— А ти, знаєш, цілком правильно підмітила: я говорю про ближніх. Мені це твердження дуже подобається. Здається мій „однофамілець“ — Альоша Карамазов — ставив якось там наголос на любов до дальніх. А я от теж думаю, що цей наголос треба перенести на ненависть до ближніх.

— І ти гадаєш, що найбільша загадка саме тут ховається?

— Тільки тут і більш ніде! — з деяким хвилюванням сказав Карамазов. — От хоч убий мене! — я не можу їх зненавидіти справжньою ненавистю. У кожного з ближніх — навіть найбільших моїх ворогів — буває така, знаєш, люд-

ська усмішка й таке, знаєш, миле й гарне обличчя, наче на тебе прекрасна Богоматір дивиться. Я кажу й підкреслюю у кожного, бо навіть у суворих і злих з природи людей я бачу цю усмішку й це обличчя.

— Може ти перебільшуєш? Невже таки в кожного?

— Клянусь тобі! Богоматір всюди й на кожному кроці. Це якийсь жах, а іноді навіть руки падають у знемозі. Не можна зустрічатися з людьми. Щоб творити якесь діло й боротись, треба надягати машкару мізантропа і в ній ховати, перш за все, очі... Очі, знаєш, найлютіший ворог усякого прогресу, бо очима бачиш Богоматір і саме в очах ховається Богоматір.

Карамазов зупинився й почав нервово кусати собі губи. Із звичайної психічнонормальної людини він раптом перетворився на маніяка. Раз-у-раз здригаючись, він усе повертав до кручі голову й розгублено дивився в неясні далі Дніпрових вод.

— Словом, Богоматір не дає тобі зненавидіти своїх ближніх? — спитала Аґлая.

— Тільки вона. Во ім'я якоїсь ідеї я здібний убити людину. Але якийсь Іван Іванович однією людською усмішкою мо-

же покорити мене в один момент... навіть коли б до цього Івана Івановича я й ненавидів своєю недоношеною і якоюсь чудною ненавистю.

— І так із тобою завжди бувало?

— Ні, — сказав Карамазов із деяким відтінком туги в голосі. — Тільки в останні роки мене так сильно затривожила Богоматір. Раніш це багато легше було. Раніш ідея майже зовсім засліплювала мене, і для мене не було ближніх.

Аґлая взяла руку Карамазова й положила її на свою долоню.

— Так от, — сказала вона. — Є дві ненависті: справжня і твоя недоношена. Перша — велика ненависть, і вона творить життя. Ця ненависть не знає ближніх. Друга, недоношена, є тільки тінь від першої. Перша від розуму й від серця, друга — тільки від розуму... Як ти гадаєш, можна бути відважною й вольовою людиною тільки від розуму?

— Ти вже почала сумніватись у мені? —спитав Дмитрій, усміхаючись вимушеною усмішкою.

— Нічого подібного! — знову впевнено відзначила Аґлая. — Ти маєш волю і ти відважний... Я також думаю, що твоя недоношена ненависть уже є справжня ненависть і ти здібний зненавидіти своїх

ближніх... Ти розповідав мені, як колись, у часи громадянської війни, ти розстріляв когось із ближніх біля якогось манастиря.

— Так тож, — вирвалось несподівано Карамазову, — в ім'я великої ідеї.

— А хіба тепер ти без ідеї залишився? Хіба тебе не захоплює сьогодні хоч би та ж ідея відродження твоєї нації?

— Звичайно захоплює, — непевним голосом сказав він. — Але...

— Без усяких „але", — рішуче одрубала Аґлая. — Щось одне: або це ідея, або це нова примара. Вона мусить тебе також захопити, як і та, що в ім'я її ти розстрілював своїх ближніх.

Карамазов раптом зареготав.

— І справді, — сказав він. — Мені іноді така глупота приходить у голову, що потім їйбогу, соромно за самого себе. От, наприклад, здається мені іноді, що Богоматір кореґує в мені, так би мовити, людину. Ближній, мовляв, не тільки Іван Іванович, але й я сам. Отже ненависть я мушу переносити й на себе. Коли мене покоряє Іван Іванович, це значить наступив момент, коли я мушу ненавидіти Дмитрія Карамазова, цебто себе.

— Що ти мусиш сам себе ненавидіти, коли тебе покоряє Іван Іванович, — це

так. Але щодо коректи, то вона й справді глупота й звичайний собі бред.

— А то навіть, — продовжував він говорити, — здається іноді, що сама ненависть мусить носити в собі Богоматір.

— Оце ще більший абсурд, бо ненависть і Богомати є два зовсім протилежні бігуни.

— Так і я полемізую з собою. Але й цей удар я відпаровую: мовляв, справжня ненависть — це є прекрасна людська усмішка.

— Це вже софістика для шарлатанів і боягузів. Богомати не може не стояти на дорозі до справжньої ненависи і, значить, до мужнього вчинку.

— Цілком справедливо! — погодився Карамазов. — Але мені от здається, що Богомати не може стояти на дорозі і що тільки відсутність її робить ненависть недоноском.

— Яким же це чином?

— А таким чином, що супутником справжньої ненависти є завжди радісні й до того молитовні перебої серця, ніби зустрічаєш світле Христове воскресіння.

Аґлая ще ближче підійшла до кручі.

— Я гадаю, — сказала вона, що тут справа багато простіша. Не Богоматір тебе турбує, а звичайна невпевненість.

Під радісні перебої серця розстрілюють, скажемо, тоді, коли жадного сумніву не залишилось.

— Хто його знає, — надтріснутим голосом сказав Карамазов. — Можливо й я помиляюсь.

Він раптом відчув, як ним запановує якась страшна туга. Він уже не бачить перед собою ні Аґлаї, ні Дніпра, ні прекрасної південної ночі. Він уже забув, як він високо ставить себе за відвагу й волю, і відчуває себе зараз страшенно нікчемною людиною. Він навіть хоче, щоб хтось плював йому в обличчя — і плював довго, настирливо й образливо.

Аґлая очевидно, уважно стежила за своїм супутником і тому поспішила йому на допомогу.

— Ти, друже, безперечно помиляєшся, — сказала вона. — Ти глибоко помиляєшся.

— Ти говориш про Богоматір?

— Я говорю про тебе. Ти помиляєшся... Ти помиляєшся, коли думаєш, що тебе довго буде тривожити невпевненість. Це — коротке, тимчасове явище й воно скоро зникне.

Вона підвелась, знову сіла на траву і його примусила сісти біля неї.

— Так то мій хлопчику! Хто хоче

бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевнености, — сказала вона й положила свою руку на його голову.

Вже стояла глибока південна ніч. На Славуті кожної хвилини прокидались якісь неясні звуки. Десь ревів пароплав, і далеко на півдні пливли його привабливі вогні. Раз-у-раз фаркали й падали аероліти і тривожили очі загадковим світлом свого яскраво-срібного горіння.

— Так, — раптом промовив Дмитрій. — Хто хоче бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевнености. І ти правду говориш, що я вже її поборов. Я не можу не побороти, бо майбутнє за моєю молодою нацією і за моєю молодою клясою.

Він взяв її руку і міцно стиснув. Жива людина знову прокидалась у нім, і він ще раз перетворився. Він навіть не помітив, як Аґлая іронічно посміхнулась, коли він майбутнє своєї нації зв'язував з „якоюсь там" клясою.

— Я іноді буквально задихаюсь від щастя, — говорив він далі, скидаючи з кручі камінці й зовсім не помічаючи, що його розмові бракує елементарної послідовности. — Темні сторони нашої дійсности тоді зовсім зникають із моїх очей, і я починаю рости і виростаю у велетня.

Бо й справді: в суспільстві не може бути такої ситуації, коли неможлива боротьба. Коли ж це так, то... як усе таки весело жити „на этом свєтє, ґоспода“... Ти не можеш і уявити, як я полюбив це заялозене слово — проґрес. Проґрес — це ж по суті якор спасіння. Це ж вихід із того становища, що в нього зайшла революція.

— Але ти говориш зовсім, як учень першої групи, — сказала Аґлая.

— Цілком справедливо! — гаряче підхопив Дмитрій. — Я і єсть учень першої групи й маю мужність визнати це. Така вже логіка подій: хто хоче жити в наші дні, той обов'язково мусить починати з абетки...

— І витягувати з архіву старі гасла?

— А хоч би й так. Хіба революційні гасла сьогоднішнього дня — завтра не можуть стати реакційними? Хіба ми не подаємо прикладів? І навпаки: хіба льозунґи якогось 1917 року сьогодні не стали фарисейством і матеріялом для спекуляції? Це не значить, що ми збанкротували, а це значить, що треба бути діялектиком. Сьогодні масу можна повести тільки під тим стягом, що на ньому буде чітко написано — „Проґрес“.

— Навряд тільки чи вона піде за то-

бою, бо маса не терпить абстракції. А проґрес — це для неї абстракція.

— Цілком погоджуюсь, — сказав Карамазов. — Але я далеко стою від вульґарного тлумачення маси. Революцію маса творить через свою інтеліґенцію, бо всякий масовий вибух тільки тоді робиться революцією, коли ним починають керувати Дантони, Леніни чи то Троцькі.

— З тебе вийшов би зовсім непоганий аґітатор-проґресист, — кинула Аґлая і демонстративно засвистіла якусь шансонетку.

— Ти мені робиш багато чести своєю заявою.

— Nullement, — промовала дівчина. — On ne voit pas tous les jours un malade comme vois êtes.

— Ти мене вважаєш за хворого? — образився Дмитрій.

— Боже борони, — сказала Аґлая. — Мені тільки неприємно, що твоїй розмові бракує логіки. З одного боку ти висловлюєш безперечно розумні думки, а з другого плутаєшся в Ленінах, у клясах, тощо.

— Ну от, знову стара історія,— незадоволено промовив Карамазов. — Чи не думаєш ти вплинути на мою ідеологію.— Коли так, то даремно витрачаєш сили. Взяти хоч би те ж відродження моеї на-

ції. Я його інакше не можу мислити, як засіб, не як мету, як фактор, що допомагає мені розв'язати основну, соціяльну проблему. Відродження моєї нації це є шлях до чіткої диференціяції в нашому суспільстві і, значить, крок до соціялізму. Інакше на це відродження я дивитись не маю охоти.

— Значить, із твого відродження ні чорта й не вийде! — грубо кинула Аґлая і, зробивши з долонь рупора, покликала тьотю Клаву.

Карамазов поглядом переможця подивився на дівчину. Він не тільки не образився — йому навіть приємно було, що вона зірвалась із спокійного тону. Її самовпевненість і захоплювала і в той же час нервувала його, бо що ближче він сходився з нею, то сильніш відчував її впливи на свій світогляд.

— А Вовчик зовсім непоганий співбесідник, — підходячи, сказала тьотя Клава, — і виявляється... зовсім не комунар.

— Дозвольте, — заметушився лінґвіст. — Хіба ви не знаєте, що Дмитрій член компартії?

— Не турбуйтесь! — сказала Аґлая... — Знаємо... і думаємо, що він не буде гніватись на тьотю Клаву за одвертість.

— Цебто ти хочеш сказати, — промо-

вив Карамазов, — що тьотя Клава мене образила?

— Ми хочемо сказати, — кинула Аґлая, — що комуністи, хоч і непогані люди, але в більшості страшенно нудні... Ну, словом, світорозуміня їхне — можна напевно твердити — не сягає далі Чемберлена з моноклем і чергової парт'ячейки... Правда, цікавляться ще китайськими справами.

Карамазову пересмикнуло обличчя. Його карючило, що ці випадкові позапартійні дачниці так неохайно ставляться до його партії. Будучи, так би мовити, вічним опозиціонером, він у той же час був своєрідним фанатиком комунізму й, звичайно, не міг спокійно реаґувати на це зовсім невиправдане нахабство.

Але розмову вже скінчили й умовлялись, де можна буде зустрітись завтра. Вже фльоберівські дами зникли в темряві жерделевого дворику, і товариш Вовчик щось захоплено розповідає про тьотю Клаву. Тоді Дмитрій раптом згадує Ганну і вже не відчуває до неї тієї злоби, що її пізнав увечорі. Йому навіть трохи заболіло серце і він сказав:

— Ти, Вовчику, будь ласка, не говори Ганні, де й із ким ми блукали сьогодні.

— Чому це? — спитав лінґвіст. Він

уже забув вечірню розмову, коли сам радив приятелеві ховати від Ганни свої зустрічі з Аґлаєю...

— Я так хочу! — сказав Карамазов.— Ти це мусиш зробити для мене.

Товариш Вовчик здивовано подивився на Дмитрія, декілька разів здвигнув плечима, але згоду, звичайно, дав.

— Згоду я даю, — сказав він. — Але от що, друже: як це так трапилось, що московські дами зробились українками?

— Це питання і мене дуже цікавить...

— Цебто ти теж нічого не знаєш? — спитав здивований лінґвіст.

— Стільки знаю, скільки й ти.

— Дивно. Коли хочеш, загадково. І думаю, що цю загадковість дами нарочито утворюють для, так би мовити, пікантности.

— Це мені, їйбо, подобається! — скрикнув із задоволенням лінґвіст. — Чому не зробити зо звичайної випадкової зустрічі інтересну пригоду? Інтриґа не тільки в романі цікава річ, вона й у житті приємна розвага.

— Ти, я бачу, починаєш філософствувати, — усміхнувся Карамазов.

Товариш Вовчик звичайно не погодився з цим твердженням і сказав, що Дми-

трій все таки анальфабет і не розуміє, що таке філософія.

— А втім, — промовив він, — я не про це. Я хочу про твою фортуну. Тобі страшенно везе, — і я, їйбогу, заздрю. Аґлая, й справді не дівчина, а прямо запашна суничка. Смак у тебе зовсім непоганий.

— Ти незадоволений тьотею Клавою?

— Боже борони. Навпаки — з тьотею Клавою безперечно краще зв'язатися... Знаєш із заміжньою жінкою багато безпечніш.

Товариш Вовчик затреготав од задоволення і заплигав, як молоде теля.

...Коли вони сходили на свій ґанок, у північній частині заштатного городка вже кричали ранні провінціяльні півні.

На другий день вони знову зустрілись: тепер вони зустрічались кожного вечора. На шостий день над дачним посьолком раптом розірвалась гроза. Хмари заволокли все небо, і цілий день падав краплистий дощ. По вулицях стояли великі калюжі, й надзвичайно розмило дерев'яні тротуари. Тьотя Клава прислала до Карамазових дівчину з запискою й просила в ній друзів не виходити. Лінґвіст перечитав листа й, передаючи його Дмитрію, кинув:

— Я гадаю, що дівчата мають саме так вирішити. Ти як на це дивишся?...

— Як же тут дивитись, — сказав Карамазов. — Очевидно краще не придумаєш.

Він, звичайно, збрехав, бо на його погляд година була не така вже погана, щоб одмовлятись від веселої гулянки. Мовляв, можна було в крайньому разі пороззуватись — це ж не город і не осіння пора.

— Але ти все таки замислився? — сказав товариш Вовчик, провіряючи замки в своїй рушниці.

— І не думаю замислюватись, — щераз збрехав Карамазов і зробив декілька нервових кроків по кімнаті.

Він ніяк не розуміє, чому це йому трохи заскемліло серце. Невже тому, що він сьогодні не побачиться з Аґлаєю? Він же зустрічався з нею вчора й кожного дня зустрічається. Він, нарешті, побачиться з нею завтра й ще багато разів буде з нею бачитись. Як же розуміти цей несподіваний біль?

В коридорі раптом заговорили, і в кімнату ввійшла Ґанна.

— Ну, що ми, хлопці, будемо сьогодні обідати? — спитала вона.

— Очевидно, котлетки й пюре з сметаною, — поспішно відповів Дмитрій.

Ганна уважно подивилась на чоловіка: вона не знала, жартує він, чи справді серйозно говорить.

— Чого ти витріщила на мене очі? — сказав Карамазов. — Я ж тобі говорю: котлетки й пюре з сметаною.

— А я тобі говорю, — промовила Ганна, — що ти, Дімі, сьогодні в поганому настрої і починаєш негарно жартувати зі мною.

— А я от говорю, — сказав Вовчик, кидаючи на ліжко свою рушницю, — що ви й сьогодні — я бачу — полаєтесь... Це чорт-зна що — не новий побут, а якась карикатура на нього.

Карамазов вимушено всміхнувся й простягнув свою руку лінґвістові.

— Дякую, друже, за правду-матку і прошу пробачення, — сказав він. — Дякуй і ти, моя мила Ганнусю... Хіба тобі не приємно вислухати це від безпартійної сволочі?

— Ти, будь ласка, не лайся,— пробурмотів товариш Вовчик.

— Невже ти образився?... Коли так, то другий раз прошу пробачення і заявляю: я пожартував.

— Я знаю, що ти пожартував. Але все таки: чому в тебе таке зле обличчя?

— Я, бачиш, Вовчику, котлеток захотів і пюре з сметаною.

Ганна зірвалася зі свого місця і підійшла до столу.

— Дімі! — сказала вона з розпукою. — Ну, навіщо це? Навіщо ти робиш наше життя безконечною мукою?

— Ах, Боже мій, яка трагедія! — поглузував Дмитрій.

Тоді товариш Вовчик підбіг до свого приятеля й замахав руками.

— Слухай, друже... — ледве вимовив він від хвилювання. — Я... я думаю, що ти не комуніст, а деспот! І я... таки донесу на тебе в... контрольну комісію.

Карамазов зареготав. Він так неприємно зареготав, що лінґвіст розгубився і подивився навкруги себе здивованими очима.

— Ти думаєш на мене доносити в контрольну комісію? — спитав Дмитрій. — Прекрасно! Тільки будь, друже, справедливою людиною і зразу донось на мільйон комуністів. Донось, нарешті, на всі сто п'ятдесять мільйонів будівників соціялізму, донось на самого себе, бо й ти такий же хам, як я, паняй нарешті в небесну канцелярію і донось на саму контрольну комісію.

— Дімі, — сказал Ганна, — ти себе не поважаєш і не поважаєш ту партію, що до неї належиш. Не забувай, що товариш Вовчик все таки позапартійний.

— Ти гадаєш, що такі питання треба ставити на ком'ячейці?

— Саме це й хочу сказати, Дімі. Тільки це.

Карамазов раптом втихомирився. Чи то спокійний тон дружини вплинув на нього, чи щось інше.

— Я ще раз прошу у вас пробачення, — сказав він. — Я й справді трохи погарячився.

— Значить, ти визнаєш, що Ганна має рацію стримувати тебе?

Дмитрій нічого не відповів. Він несподівано застиг в одній позі серед кімнати й так стояв кілька хвилин. Ганні навіть прийшла мисль, що він захворів. Вона підійшла до чоловіка й узяла його за руку.

— Дімі, чого ж ти мовчиш?... Що з тобою, Дімі?

— Нічого особливого, Ганнусю, — спокійно й серйозно промовив Карамазов.— Я думаю зараз про наше фарисейство, і думаю: чому? Чому ми не соромимось говорити про пюре й котлетки? Чому ми, нарешті, не соромимось проїдати тут на-

родні гроші... саме в той час, коли навкруги нас люди живуть у неможливих злиднях, у таких злиднях, що аж ридати хочеться?... Чому ми, нарешті, боїмося винести гірку правду на люди (хоч люди й без нас її знають) і ховаємо по своїх ком'ячейках?

— Ну, ця вже сльоза й ця карамелька зовсім не до діла, — сказав лінґвіст.

— У всякому разі вони не можуть тебе характеризувати.

— І я думаю, — кинула Ганна, — що ти сьогодні йдеш проти самого себе. Хіба це не ти так відстоюєш гасло: „сильному дорогу"?

Дмитрій хотів щось відповісти, але в цей момент у кімнату зайшла Одарка й зупинилась на порозі.

— Я слухаю! — сказала вона. — Ви мене кликали?

— Що ви слухаєте? — надзвичайно сумним голосом спитав Дмитрій. — Невже ви не вмієте говорити людською мовою?

Служка мовчки подивилась на свого хазяїна. Її кам'яні очі застигли в якійсь одній крапці, і вся вона була якась штучно дерев'яна, як статуя спеціяльного призначення. Навіть Ганна відчула це і, зір-

вавшись із свого місця, поспішила випровадити Одарку за двері.

— Я на неї спокійно не можу дивитись, — промовив Карамазов, коли Одарчині підошви зашелестіли в сінях. — Вона мене своєю мовчазністю так іноді тривожить, що я їйбогу, починаю боятись за свою голову: от-от збожеволію і кинусь кудись бігти скаженим бігом.

— Тобі, Дімі, треба лікуватись, — сказала Ганна. — Ти хворий, Дімі!

— Лікуватись? Це не те! Не те, моя люба! — зідхнув Карамазов. — Справа тут от у чому: іноді біжиш — і зупиняєшся. Зупинишся і стоїш. Навкруги так прекрасно — озеро, небо, димок синьої далині, а „він“ стоїть і вилупив на тебе баньки... Я говорю, Ґаннусю, про наше чорне піяніно... про те, що в Харкові. Це не піяніно, а якась жахлива примара. Заплющиш очі й лежиш. І от, раптом, щось штовхне тебе, і ти подивишся. І бачиш, як і з піяніна лізе на тебе якась волохата істота. Підлізе — і сяде напроти тебе. Я довго мовчу й довго запевняю себе, що нічого нема. Тоді волохата істота лізе до мене на ліжко. Саме тоді, Ганнусько, я кричу, щоб ти запалила електрику. Але ти ніколи не встигнеш запалити, бо волохата істота страшенно метка й хутко

ховається в піяніні, а ти Ганнусько, спросоння страшенно мамулувата.

-- І ти серйозно віриш, що ця істота живе в піяніні? — спитав товариш Вовчик.

— Їйбогу, не знаю! — якось жалібно всміхаючись, сказав Карамазов. — Як комуніст, я їй не вірю, а як мешканець такої то кімнати в місті Харкові, я не можу не вірити, бо майже кожного дня мені приходиться вночі тривожити дружину.

— Тобі й справді лікуватись треба, — сказав товариш Вовчик.

— І ти про ліки? Чудаки ви страшенні! Їйбогу, чудаки! Карамазов подивився на свого приятеля і несподівано зареготав. — Ой, які ж ви чудаки! Невже ти не помітив, що я ввесь час дурня валяю? Очевидно, з мене не поганий артист вийшов би.

— Ну тебе к чорту! — спалахнув лінґвіст і хутко вийшов із кімнати.

Цілий день, а потім цілу ніч Дмитрію не давав спокою образ дівчини в рожевому платті і з голубою парасолькою, дівчини, що так скоро назвала його „милим“, що так цікаво говорила про старофранцузьке життя („ти знаєш поета Вілона?“), що відчула в наших нічних базарних завулках безсмертного Фльобера,

що, нарешті, в час його душевної кризи явилась до нього такою цікавою співбесідницею.

Заснув він, коли вже зовсім розвиднилося. Сон його був неспокійний, і прокинувся він за якісь дві години. Сонце вже високо стояло в чистому небі й важким огнем палило йому голову. Перший погляд упав на Ганну. Вона сиділа на канапі й держала в руках якогось листа. Дмитрій зробив гримасу незадоволення: це була записка від тьоті Клави. Ганна зиркнула на чоловіка і спитала його спокійним гогосом:

— Відкіля цей лист, Дімі?

— Прочитай уважніш, і ти, мабуть, сама догадаєшся, — сказав він, повертаючись до стіни.

— Це від тих же дам?

— Мені здається, що тобі нема ніякого діла до моїх листів, — грубо кинув Карамазов. — Хто тебе просив лазити в мій папірник?

Ганна здивовано подивилась на чоловіка.

— Я зовсім випадково натрапила на цю записку, — сказала вона. — Мені потрібні були гроші на цукор... і, значить, нічого хвилюватись. Хіба ти раніш не дозволяв мені розпоряджатись своїм май-

ном без спеціяльних на це інструкцій. Чи може ти тепер щось маєш ховати від мене? Так тоді треба сказати — і тільки.

Дмитрій зиркнув на дружину. Вона так щиро говорила, у неї були такі сумні очі, що в нім раптом прокинулось почуття огиди до себе.

— Ти мені пробач, Ганнусю, — сказав він. — Я й справді різко висловився... Але виною цьому настрій: я сьогодні спав дуже погано.

Карамазов обняв Ганну і став ласкати її. Він нарешті підтвердив її припущення. Записка, звичайно, від „тих же дам“. Але що ж тут такого? Тьотя Клава (він майже несвідомо заговорив саме про цю даму, не згадуючи Аґлаї) така собі міщаночка, і він це прекрасно розуміє. Чи може вона думає, що він все таки закохається в неї? Тоді це зовсім несерйозно.

Ганні хутко забилось серце, і вона зупинила свій погляд на чоловікові.

— І ти це правду говориш? — спитала вона.

— Що з тобою, Ганнусько? — сказав Карамазов. — Яку це правду ти маєш на увазі?

— А от таку, — зідхнула Ганна. — Мені, Дімі, і в голову не приходило в чо-

мусь серйозному запідозрювати тебе, але зараз я дивуюсь твоїй красномовності.

— Ну, от уже й красномовність не подобається.

Карамазов держав у зубах ніжно-смугляве вухо своєї дружини й розгублено дивився на стелю. Він зрозумів, що спросонку видав сам себе, й що цього виправити вже не можна. І тому, коли Ганна вперто повторила своє запитання: „ти це правду говориш“, у нім спалахнула злість.

— Ні, — різко сказав він. — Я брешу!

Ганна добре знала чоловіка і чекала такої відповіді. Але вона знала й те, що після таких вибухів він обезволюється.

— Ах, Дімі! Боже мій, Дімі! Що ти робиш із собою? Справа ж зовсім не в цих дачницях. Невже ти гадаєш, що я вже не вмію поважати себе?

Дмитрій слухав дружину й нічого не чув. В цей момент він і не міг чути, бо мислі й почуття раптом покинули його, і він лежав мертвим шматком м'яса. Так із ним завжди бувало після сварки з Ганною.

— Ах, Дімі! Ти зовсім даремно так про мене думаєш. От познайом мене з цими дачницями, і я тобі доведу це... Ти обіцяєш познайомити?... Ну?

— Я зроблю все... що хочеш, — ска-

зав Дмитрій. — Тільки будь ласка, вийди відціля.

Ганна не примусила довго прохати себе, і за якусь хвилину її вже не було в кімнаті. Тоді Карамазов вийняв із валізи купальний костюм і, покликавши товариша Вовчика, пішов із ним до річки.

— Ти подивись на ці обличчя, що обминають нас, — сказав лінґвіст, посилаючи до ніг свого сетера. — Зверни увагу, як вони дивляться: їй богу, як вороги. От психологія! Коли приїхав на відпочинок, то обов'язково пан.

— Вони, очевидно, мають рацію так думати.

— Так по-твоєму, треба знищити всі будинки відпочинку?

— По-моєму треба залишити цю тему, бо все одно ми з порожніх фраз не виберемось. Коли ці дикуни не хочуть вбачати в тобі трудової людини й не хочуть розуміти, що ця людина має право за якийсь рік чи то два роки відпочивати один місяць, то твоє обурення проти них є цілком законне явище. Але, з другого боку, цілком законно й вони обурюються проти тебе, бо, по-перше, ти не один, а таких, як ти, тисячі, по-друге, не всі ці тисячі вміють коректно поводитись із ци-

ми людьми й, по-трете, ми й справді в порівнанні з ними пани.

— Словом, і тут тупик? — сказав товариш Вовчик.

— Що ти хочеш цим відзначити?

— Те хочу відзначити, що ти й справді трагічна фігура. Всюди ввижається тобі сама безвихідність.

— Очевидно, така вже вдача моя, — сказав Дмитрій і широко позіхнув.

Вони підходили до річки. На пристані суєтились портовики і щось вигружали з підвод. Пароплава ще не було, не було й вітерця так, що ріка стояла, як дзеркало. Ранок був винятковий: після дощів ночі стали холодніти, і холодок нічний затримувався на воді, аж поки сходило сонце.

— Ну, вже скоро почнемо полювати,— сказав товариш Вовчик і від задоволення крякнув.

Карамазов одв'язав свій каюк і вони, відпливши сажнів зо три від берега, кинулись у воду.

І тоді ж хтось недалеко зареготав. Карамазов подивився і побачив у купальних костюмах Аґлаю і тьотю Клаву. Вони стояли на річному пляжу й готувались лізти в воду.

— Драстуйте, мої голуб'ятка! — закричав товариш Вовчик.

— Здоров був, голубе, — відповіла йому тьотя Клава.

Дмитрій відчув, що йому стало важко дихати. Він наздогнав свій каюк і вліз у нього. Цілу ніч Аґлая не давала йому спокою, цілу ніч він мріяв про зустріч із нею (наче він не бачився із нею сто років), і от на ранок він раптом зустрічає її в купальному костюмі... В ньому в перший раз прокинувся до неї справжній самець. Він безсоромно дивився на її таз, на її груди і ніяк не міг одірватись. Йому захотілось зареготати й так дико, як, очевидно, реготала первісна людина. Йому навіть прийшла мисль підпливти до фльоберівських дам і, жартуючи, схопити в свої обійми Аґлаю.

— А ну, покажи, як ти плаваєш? — закричала Аґлая, звертаючись до Карамазова, й так випинаючи груди, ніби вона збиралась летіти до нього.

— Ah, mon Dieul que dites vous la, — крикнув товариш Вовчик.

— І ти тут, mon ami? І ти? Que vous étes aimable de venir me surprendre ainsi.

— Але компенсація, мадмуазель. J' espere que vous me ferez l'amitie de diner avec moi.

— C'est une grave question qui demande reflexion.

— Будь ласка, подумайте. Бо я до обіду дістав прекрасного вина...

VI.

Товариш Вовчик уже сидів у каюку напроти Дмитрія і поволі веслував до пляжу.

— Ти знаєш, — сказав він, звертаючись до свого приятеля. — Я говорю про загадковість, що за неї сховались наші дами. Її все таки можна розшифрувати.

— Яким же це чином?

— Дуже просто, — тихенько засміявся лінґвіст. — Ми їх напоїмо добрим, міцним вином — і вони нам усе розкажуть.

— Ти так думаєш?

— Я цього певний... Тим паче, що дами не від того, щоб колись із нами випити. Оце недавно тьотя Клава так прямо мені й сказала, що вона хоче „кутнуть“.

Карамазову ця мисль теж подобалась. Не тому, що йому хотілось „розшифрувати“, як говорив товариш Вовчик, московських дам — ця загадковість із кожним днем його все менше й менше цікавила, — а тому, що сьогодні він побачив

прекрасне Аґлаїне тіло, тому, що йому захотілось кусати її. Йому метнулось у голові, що п'янка може утворити не погану обставину, і він уже напружено шукав місця для оргії.

— Я бачу, що ти поділяєш мої думки, — сказав товариш Вовчик.

— Я їх цілком поділяю.

— Ну, так тоді допомагай мені, друже. Я думаю зараз атакувати наших дам і сподіваюсь, що сьогодні вночі ми будемо з ними пиячити.

— Але де ж ми з ними зійдемося? — спитав Карамазов.

— Про це вже я подумав. В осьмій годині ми сядемо в каюк, заберемо що треба й поїдемо на Зелену Косу. Там можна буде навіть огнище розвести.

На Зелену Косу? Прекрасно. Як це він про неї не подумав. Це ж такий затишний куточок, що кращого й не треба. Там навіть можна буде заночувати... саме в копицях сіна.

— Ти добре придумав, — сказав Карамазов. — Я з охотою підтримаю тебе.

Товариш Вовчик ще раз від задоволення крякнув і змовк: вони вже були біля фльоберівських дам.

— Що ви там секретничаєте? — спи-

тала тьотя Клава, коли каюк легко сів на пісок пляжу.

— Це я кажу Вовчикові, — знайшовся Дмитрій, — що пора вже вас познайомити з моєю дружиною.

— Ти це серйозно говориш? — спитала Аґлая, примружаючи очі.

— Цілком серйозно... і ми зробимо так: я вас познайомлю з Ганною, а ви нас познайомите з чоловіком тьоті Клави.

Аґлая поспішила погодитись. Більше того: вона гадає, що треба це зробити сьогодні увечорі.

— Тільки не сьогодні, — кинув товариш Вовчик і поінформував дам про свій плян щодо випивки.

Дами плян прийняли, але Аґлая сказала, що перш за все вона хоче познайомитись із Ганною.

— Чому це „перш за все"? — незадоволено спитав Дмитрій. — На цю історію ще буде час.

— Але й на випивку буде час, — уперто сказала Аґлая.

Вона так рішуче стояла на своєму, що за кілька хвилин Вовчик уже виходив із себе. Тоді дами несподівано почали вдягатися і демонстративно покинули пляж.

— І на чорта тобі треба було говори-

ти про це знайомство? — незадоволено сказав лінґвіст.

Але Карамазов і сам проклинав себе за необачність. У всякому разі друзі вже знали Аґлаю і зрозуміли, що ніякої вечірки не можна влаштувати, доки вони не задовольнять цю капризну й уперту дівчину.

Звести Аґлаю з Ганною вдалось тільки на четвертий день після розмови на річному пляжу. Це трапилось увечері біля хвіртки, саме на тому місці, відкіля фльоберівські дами починали чергову гулянку з своїми кавалерами. Зустріч була холодна, і це особливо відчула Ганна.

— Чому це ви так цураєтесь громади? — спитала Аґлая, беручи під руку дружину Карамазова.

— Відкіля це ви взяли? — в свою чергу підвела брови Ганна.

— От тобі й маєш! Скільки вже часу живемо тут, а вас жодного разу не бачили на вулиці. Хіба це не замкнутість?

Ганна страшенна індивідуалістка, — пожартував товариш Вовчик.

Тьотя Клава ні з того ні з цього засміялась дрібненьким і негарним смішком.

— А я от думаю, що тут зовсім інша причина, — сказала Аґлая. — Ти, Дімі, як думаєш?

Карамазов іздрігнувся. Він зовсім не чекав, що Аґлая буде так фамільярно поводитись із ним у присутності Ганни.

— Я вас прослухав, — червоніючи, сказав він. — Про що ви там?

— Цебто я?

— Нуда, ви!

— Ти подумай, тьотю Клаво, — засміялась Аґлая. — Він уже до мене звертається на „ви“.

— Ха, ха! — знову розсипалась дрібним і неприємним смішком друга фльоберівська дама.

Утворилось ніякове становище. Таке ніякове, що навіть товариш Вовчик відчув це.

— Ви Дмитрія не зрозуміли, — раптом спокійним голосом сказала Ганна. — Він під цим „ви“ мав на увазі й вас і мене.

— Ти, Дімі, підтверджуєш це? — спитала Аґлая й уважно, навіть із деякою повагою, подивилась на Ганну.

— Звичайно, — зрушив плечима Дмитрій і вийняв портсигара.

Він уже взяв себе в руки, й обличчя його було спокійне.

— Так от що, — сказала Аґлая. — Чи не тому ви, так рідко виходите на вулицю, що не хочете зустрічатись із міщанками?... Так би мовити, тікаєте від оби-

вательського оточення. Я не помиляюсь?

— Я тільки не знаю, кого ви маєте за міщан? — спокійно спитала Ганна.

— Кого я маю? Ну хочби саму себе, тьотю Клаву й так далі.

— Я вас так мало знаю, що вважати вас за міщан поки що не ризикую.

— Ну, а як узнаєте — тоді ризикнете?

Ганна взяла свою косу й положила її на груди. Вона помовчала декілька секунд і нарешті сказала:

— Тут і ризикувати нічого. Коли ви міщанки, то значить міщанки... Але я сподіваюсь, що маю справу з людьми іншого ґатунку.

Тьотя Клава по-салдатськи скинула свою голубу парасольку на плече і взяла праву руку „під козирок".

— „Рад стараться, ваше-ство!" — чітко сказала вона, звертаючись до товариша Вовчика.

Знову утворилось ніякове становище. Ганна, звичайно, зрозуміла, що тьотя Клава глузує з неї, але тепер вона вже не зуміла розрядити напруженої атмосфери й мовчки дивилась убік.

— Давайте покинемо ці розмови, — сказав товариш Вовчик.

— Навіщо це робити? — промовила

Аґлая. — Ця тема дуже цікава... Ти, Дімі, як гадаєш?

Карамазов нічого не відповів на це запитання і раптом зробив кілька кроків убік.

— Почекайте мене, будь ласка, хвилин дві. Я зараз буду тут.

— Це ж куди забираєшся втекти? -- не без іронії сказала Аґлая.

— Нікуди я не думаю тікати, -- грубо кинув Карамазов. -- Я йду в буфет води напитись.

— А чому ти думаєш, що ми води не хочемо? Правда Ганно?

— Так, і я хочу води, -- сказала Карамазова.

— Ну, так ходімте всі, -- незадоволено кинув Дмитрій.

Вони вже стояли посеред базару, недалеко від „буфету найкращих фіялок І. Л. Карасика". Саме в цей буфет і рушили вони.

— Я думаю, -- сказала Аґлая, сходячи на ґанок, -- що шановний І. Л. Карасик почастує нас не тільки фіялкою, але й святою водою?

— Про що ви говорите, баришня? -- спитав крамар люб'язно усміхаючись.

— Я говорю про святу воду, цебто про горілку.

— Ви, очевидно гадаєте, що я, крім фіялки, продаю ще й горілку „з-під поли“? -- ображено сказав І. Л. Карасик.

— Я не тільки гадаю, але й певна, що це так.

Крамар із задоволенням подивився на своїх гостей і раптом заметушився біля столиків.

— Ну, коли ви такі певні, то хай буде по-вашому... Якої ж вам горілки треба і скільки ви її подужаєте?

Компанія зареготала: мовляв, так би й давно. І нічого куражитись. Хіба вони не знають, що І. Л. Карасик симпатична людина, і, як усяка симпатична людина, вміє кожному прислужитись.

— Ми серйозно будемо пити горілку? -- спитав Карамазов (він хотів сказати „ти серйозно думаєш пити“, і якось не міг цього вимовити в присутності Ганни).

— Звичайно, серйозно! -- сказала Аґлая. -- Чому ж не пити? Хіба ти не пропонував мені влаштувати п'янку?

Карамазов почервонів і звів свої брови. Цей цинізм, що ним бравувала сьогодні Аґлая, його вже починав нервувати. Він усім корпусом зробив різкий рух і одійшов до дальнього столика. За ним пішла й тьотя Клава з Вовчиком. Лінґвіст теж був невдоволений.

— Дімі страшенний чудак, -- говорила Аґлая, взявши за руку Ганну, і так говорила, ніби нічого не трапилось. -- Вранці, знаєте, ледве скандала не підняв, що я не хочу з ним пиячити. А зараз чомусь сам одмовляється.

Ганна холодно подивилась на Аґлаю.

— Я тільки не розумію, для чого це ви мені говорите, -- сказала вона.

— Як для чого? Для того, щоб ви випили зі мною, бо мені зараз дуже хочеться випити...

— А мені, нажаль, не хочеться. Давайте краще підемо на свіже повітря.

— Ви зовсім не п'єте?... Чи може тільки зараз одмовляєтесь?

-- Чому ж не п'ю? — вимушено всміхнулась Ганна. -- Іноді і я п'ю, але сьогодні я не хочу. Я гадаю, що й ви не маєте великого бажання: в таку духоту не п'ють горілки.

Аґлая знову взяла Карамазову за руку і зі співчуттям подивилась на неї.

— Що духота, то це ви правдиво говорите, -- сказала вона. -- Але не в одній же духоті справа; я думаю, що вам усе таки важко -- вам, комуністам.

— Чому ж нам важко?... Ви зовсім даремно співчуваєте.

— Невже вам можна пити горілку? -- з робленим здивованням спитала Аґлая.

— Звичайно, можна. Хіба ви не чули? Але, як то кажуть, уміру.

— Словом, золота серединка? Ну що ж і це добре. Отже, зробіть мені милість і випийте зі мною „вміру“...

Вона не дочекалась відповіді і, підбігши до крамаря, запропонувала йому поставити на один із столиків пляшку горілки. Потім, підлетівши до компанії, схопила Карамазова та товариша Вовчика за руки й потягла їх до Ганни.

— Я теж думаю, що зараз не варто пити, -- сказав товариш Вовчик. -- І справді духота страшенна?

— Ну, от, і цей тіє: ж співає... А що ти мені вранці говорив.

Карамазов зиркнув на Аґлаю, зробив рішучий крок до крамаря.

— Чи нема у вас якогось кабінету, де можна було б посидіти? -- спитав він.

— Як так нема! -- ні з того ні з цього образився І. Л. Карасик.

— Так би й давно! -- сказала Аґлая і, здається, п'ятий раз узяла Ганну за руку. -- Чудачок цей Дімі, страшенно неврівноважена натура... Ви вже давно з ним живете?

Підійшла до Ганни й тьотя Клава і теж узяла її за руку.

— Ви мені, їйбогу, подобаєтась, -- сказала вона. -- Я завжди гнівалась на Дмитрія, що він так із вами поводиться.

— Я вас не розумію! — кинула Ганна й розгублено дивилась на товариша Вовчика; вона раптом відчула себе зацькованим звірком.

— Ну, як же так, -- промовила тьотя Клава. -- Хіба це гарне поводження, коли він тільки сьогодні спромігся вивести вас на люди?

— Тут Дмитрій ні при чому. Я сама нікуди не хотіла виходити.

— Сама? Ну це інша справа. Товаришка Ганна, очевидно відпочиває, фунти, так би мовити, набирає. Це -- зовсім непогано.

Вони вже сиділи в кабінеті, біля них метушився крамар. Карамазов перетворився. Коли за якісь півгодини він був похмурний, то тепер на його обличчі ввесь час грала весела усмішка, і він щедро розкидав дотепи та сентенції. Аґлаїн цинізм, що спершу його приголомшив, скоро став за те джерело, яке напоїло його чарівною водою і дало йому, так би мовити, „наплювательський“ настрій. Він добре знав, що Ганна давно вже рветься

додому, що фльоберівські дами не дадуть їй спокою, і, нарешті, знав, що вже, можливо, недалеко навіть до скандалу, але все це вкупі не тільки не тривожило його, все це вкупі підштовхувало його робити те, що іншого разу він би безперечно не зробив. Він згадував сьогоднішній ранок, згадував Аґлаїне тіло, і йому хотілось мучити Ганну -- мучити за те, що вона не дає йому взяти це тіло... і взагалі уперто стоїть йому на дорозі.

— Ну, і хтож буде пити? -- безпорадно махнув рукою лінґвіст, коли крамар наповнив келихи.

— Хіба ти не думаєш? -- сказала Аґлая. -- Ну так тоді давайте втроє... Ви, Ганно, теж, звичайно, не будете?

— Не буду.

— Добре... Який же нам тост придумати?... Avancez un peu, -- знову звернулася вона до Ганни.

— Я погано розумію французьку мову.

— Вона каже, -- неохайно і з почуттям власної гідности кинула тьотя Клава, -- щоб ви трохи подвинулись.

— Mille pardons за французьку мову. Але, messieurs, laissez moi seulement m'installer.

Аґлая раптом перехилила келих і випи-

ла свою горілку. Випили тьотя Клава та Карамазов.

— А тепер можна й тост придумати -- сказала Аґлая після другого келеха. -- Я випила, товариство, за відважних і вольових людей. Чуєте? Я випила за безумство хоробрих! Але не за те безумсто, що привело троглодита до стану вишуканої людини. Я випила за те безумство, що вродилось у сорентівського міщанина Пєшкова, -- я випила за те безумство, що не знає тупиків і горить вічним огнем стремління в невідомі краї. Я випила за безумство конкістадорів... Ви мене, Ганно, розумієте? Дозвольте вам одрекомандуватись. Я -- нова людина нашого часу. Я одна з тих молодих людей, що як гриби виростають біля ваших ком'ячейок і яких ви пе помічаєте. Дмитрій Карамазов, ти знаєш, хто перед тобою сидить? О, ти не знаєш, як сказав би Гоголь, хто сидить перед тобою. Це сидить твій антипод. Але ви мене все таки, я бачу, не розумієте. Ах, друзі дорогі... Давайте ще вип'ємо за безумство.

Аґлая знову перехилила келех. Обличчя їй розчервонілось, і очі блищали химерним блиском. Карамазов із захопленням дивився на дівчину.

— І ще я хочу сказати, друзі мої, що

хоч це й дивно, а породив мене ніхто інший, як ваша ячейка. Це моя рідна мама... Ну, от уявіть собі. Росте десь, в якомусь, скажемо, „вузі“ дівчина. Дівчина, що називається, кров із молоком. Від природи її покликано до кипучої діяльности — не тієї, що комсомолить у пустопорожнє..., ну, скажемо, якоюсь нудною доповіддю чи то „собачим завулком“, а тієї, що скажемо, Перовська. І от кличе її ячейка і каже: „так от що, свідома юнко, будеш ти у нас кандидаткою у комсомол... Твоє яке походження“? А на чорта мені це походження!

— Мабуть твоє походження все таки темненьке, — сказав товариш Вовчик.

— А ви, Ганно, як думаєте? Темненьке моє походження?

— Я думаю, що мені вже пора додому, — сказала Ганна і підвелась із стільця.

— Ні, почекайте! Я ще не скінчила. — Аґлая грубо взяла за руку Ганну й посадила її. — Так от. Що ж мені робити? Ви розумієте — мене від природи покликано до кипучої діяльности, і я хочу творити життя. Не так, як його творите ви, Ганно, і не так, як ти, Дмитрій Карамазов (вона знову випила келех горілки), а так, як її творили хоробрі на протязі тисячі років... Ви, звичайно скажете, що

я проповідую ідеологію нової буржуазії — хай буде по-вашому. Але й буде по-моєму, бо ми — я й тисячі Аґлай у спідницях та штанях — не можемо далі жити без повітря.

— Вам мабуть дуже душно? — раптом зіронізувала Ганна.

— Parbleu, j'etouffe. Je vous prie de baisser la glace, pour nous donner un peu — d'air.

— Я вам уже говорила, що я погано розумію французьку мову.

— Вона говорить, — зі злістю сказала тьотя Клава, — що вона задихається і просить вас відчинити вікно.

— А, це зовсім інша справа, — знову зіронізувала Ганна.

Карамазов раптом зірвався з місця й підійшов до дружини,

— Ти, Ганно, очевидно хочеш додому? — різко сказав він. — Так я можу провести тебе.

— Я зовсім не п'яна й тепер уже додому не збираюсь, — спокійно промовила Ганна.

— Так я збираюсь! — кинув Карамазов. — Ходім!

Тьотя Клава і Вовчик теж підвелись. Підвелася й Аґлая.

— Я зовсім не п'яна й тепер додому

не збираюсь... Мабуть нічого надзвичайного не вийде, — сказала тьотя Клава.

— А що ж мусіло вийти? — наївно спитав лінґвіст.

Дама легенько посіпала його за ніс і подала свою руку для поцілунку. Вона нарешті заспокоїлась і сказала йому, щоб він завтра приходив до них із Карамазовим: мовляв, чому не проїхатись у город К. на кілька годин. Словом, треба ще познайомитись із К. Поїздка, мабуть, буде цікава, бо година прекрасна й потім на пароплаві можна набратись нових вражінь. Товариш Вовчик погодився. Тоді тьотя Клава взяла під руку Карамазова і зробила і йому таку ж пропозицію.

Дмитрій теж погодився і, скинувши на плече тьотіну Клавину парасольку, пропустив уперед Аґлаю й Ганну: і та і друга цілу дорогу йшли мовчки.

— А все таки весело жити „на етом светє, ґаспода“, — сказала Аґлая. — Це здається твої, Дімі, слова?

Карамазов мовчав. Він замислився. Він думав про те, про що недавно говорила Аґлая, і мислі його наздоганяли одна одну. Він і справді стикнувся з цікавою дівчиною. І йому тепер уперто лізло в голову, що ця зустріч може скінчитись маленькою драмою, і що в цій драмі голов-

ними особами будуть, очевидно, троє: він, Аґлая та Ганна.

— Товариство! — сказав товариш Вовчик. — А хто з вас розплачувався з І. Л. Карасиком?

Лінґвістові відповіла мовчанка: очевидно, ніхто про це й не подумав.

— Ну, таке відношення до крамаря я можу назвати тільки свинством.

— Нічого подібного, — сказала тьотя Клава. — За І. Л. Карасика нічого турбуватись: коли він сьогодні не взяв, то візьме завтра. І завтра йому краще брати, бо завтра ви в нього ще щось купите.

— А воно й правда! — погодився лінґвіст. — Розрахунок правильний. Якийсь Перерепенко до цього ніколи не додумається.

VII.

Коли приятелі підійшли на другий день до того будинку, де квартирували дачниці, їх зустріла Аґлая незадоволеним обличчям і сказала, що кавалерам зовсім не личить спізнюватись на цілих півгодини. Словом, тьотя Клава розгнівалась і поїхала сама. Аґлая, звичайно, на них уже не гнівається і просить їх зайти в кімнату. До речі вони познайомляться і з Женею (чоловік в золотому пенсне). У ньо-

го зараз страшенно болить якийсь зуб... очевидно зуб кастрованої мудрости...

— Прошу! -- сказала Аґлая й відчинила двері. — Заходьте, панове-товариство!

На друзів війнуло вишуканою парфумерією. Пахла пудра, пахли духи і здавалось, що кожний закуток і кожна річ цього помешкання набралась приїсного запаху. На туалетному столі стояло кілька ваз із квітами, на вікнах лежали французькі романи. Товариш Вовчик почав було розмову про вчорашній вечір. Але Аґлая, очевидно, не мала охоти говорити про це.

— Мені здається, що я вчора така ж була, як і завжди, — сказала вона.

— Безперечно! — `поспішив погодитись лінґвіст і, положивши на вікно якийсь старомодний французький роман, що його встиг уже переглянути, сказав:

— Ну, а де ж ваш чоловік в золотому пенсне?

— А от зараз ми його покличемо, — сказала Аґлая. — Євгеній Валентиновичу! А ну-бо йдіть сюди!

За дверима, що в другу кімнату, хтось засуєтився, і, нарешті, чоловік в золотому пенсне з'явився на порозі.

— Євгеній Валентинович! — одреко-

мендувала його Аґлая. — Чоловік тьоті Клави.

Нова людина мовчки стиснула руки друзям і почала бігати по кімнаті, ввесь час тримаючись за хворий зуб. Цей питомий інтеліґент із профсоюзу — чемний і тендітний — він зараз забув гарний тон і не звертав уваги на приятелів. Карамазов уважно розглядав його й думав, що цей чоловік в золотому пенсне обов'язково мусить бути Євгеній Валентинович, що інакше його й назвати не можна. Не Іванович або Петрович і не Денис або Степан, тільки Євгеній Валентинович. Правда, можна було б його назвати ще Валентином Євгенієвичем. Але по суті, це все одно.

— Ти, очевидно дивуєшся, чому в мене не так багато французьких романів? — спитала Аґлая, звертаючись до Вовчика.

— Коли хочеш, я дуже дивуюсь, — сказав лінґвіст. — Навіть страшенно дивуюсь.

— А коли не хочу?

— Тоді я можу й не дивуватись. Словом, я маю бажання вгодити тобі... ти як думаєш?

Аґлая сказала Карамазову, що вона вже змінила свій погляд на Вовчика і що

тепер їй він починає подобатись. Лінґвіст подякував за комплімента.

— Ну, так все таки: чому ж у тебе так багато французьких романів? — поцікавився Карамазов.

— Це, бачиш, моя спадщина від прадіда. Він залишив мені непогану бібліотеку.

— Чи не був твій прадід культурним поміщиком?

— Як би тобі сказати... Треба гадати, так. Власне не зовсім так, але все таки так.

— Може ти мені назвеш його прізвище? Чи не князь це, припустім Волконський?

— Чому це обов'язково Волконський, а не якийсь Мазепа?

— Тому, що як до першого, так і до другого ти маєш таке відношення, яке я маю до Чандзоліна, припустім.

— Даремно ти так думаєш! — сказала Аґлая і зробила хитреньке обличчя: мовляв, вона зараз хоче помовчати, але згодом Карамазов не тільки почує це прізвище, — він навіть трохи і здивований буде.

— Можливо, я й помиляюсь! — кинув Дмитрій і тут не подумав, що Аґлая щодалі, то більш намагається зорієнтувати

його. І московське походження, і її, порівняно, чиста українська мова, й, нарешті, культурний прапрадід — усе це підтверджує його припущення.

Товариш Вовчик хотів висловити своє співчуття чоловікові в золотому пенсне.

— Вам, мабуть, дуже болить зуб? — спитав він. — Я знаю, як болить зуб, це щось жахливе.

— Мугу! -- відповів Євгеній Валентинович і знову схопився рукою за щоку. -- Мугу...

Тоді лінґвіст ударив себе по колінах і почав запевняти, що йому, чоловікові в золотому пенсне, є прямий сенс піти до зубного лікаря. Вовчик із цим лікарем зустрівся кілька днів тому і вважає, що це страшенно симпатична людина. Невже Євгеній Валентинович не хоче шукати допомоги в названого ескулапа? Вовчик певний, що чоловік в золотому пенсне не пошкодує. Ну... як?

— Звичайно, треба піти туди, — сказала Аґлая за свого родича, що крім „мугу“ нічого не міг вимовити.

- Ну, й добре! Вони підуть до зубного лікаря, і зуб на якусь годину покине тривожити... Чи не хоче й Аґлая пройтись? Може тоді й Дмитрій не проти?... Словом, давайте підемо всі. Правда, на-

дворі душно, але треба ж допомогти людині. Євгеній Валентинович грає в футбол? Ні? Нарешті він безперечно грає в шахи. Так?... Ну, й добре. Коли заніміє зуб, вони заграють у шахи.

— Але коли ж ти поведеш Євгенія Валентиновича до лікаря? — усміхаючись, нагадала Аґлая.

Товариш Вовчик заметушився: мовляв, він це зробить із великою охотою й негайно. Словом, давайте збиратись.

— Ах, який ти балакучий, — сказала Аґлая. — Чи не пора тобі взятись за діло? Женю ти, звичайно, поведеш сам, бо нема ніякого сенсу всім нам пектись на сонці.

Товариш Вовчик іще більше засуєтився. Він прекрасно розуміє, що треба негайно побачити ескулапа, і компанія тут не причому. Він хапає свій капелюшок, одчиняє двері й пропускає в них у порив гарячого вітру — чоловіка в золотому пенсне. Євгеній Валентинович бере в руку свою руду борідку й мало не вибігає. Таким чином у кімнаті порожніє, і в ній залишаються Дмитрій та Аґлая.

— Ну, слава Богу, — кинула дівчина й з полегшенням зідхнула. — Так обрид зі своїм зубом, що хоч тікай у Москву.

Карамазов нічого не сказав. Йому рап-

том тривожно забилось серце. До вчорашнього дня він почував себе далеко спокійніш. Звичайно, Аґлая йому одразу ж подобалась, звичайно, йому колись вирвалась фраза, що він хоче зійтись із нею. Але то було тільки туманне передчуття, і він, наприклад, ніколи не шукав тем про кохання, він завжди говорив із Аґлаєю, як із звичайним розумним товаришем.

Тепер не те. Він раптом відчув її присутність у цьому городку, так би мовити фізіологічно, і це почуття почалось не вчора, а певніше — в той вечір, коли йому з нею не вдалось зустрітись, коли він так мучився цілу ніч. Навіть і не в той вечір — це почалось із першої зустрічі з нею на пароплаві, тисячами невидимих психологічних ниток він зв'язувався з нею до вчорашнього дня, і вчорашній день був тільки логічним і неминучим висновком. Хіба випадково вона показала йому своє тіло в купальному костюмі? Хіба випадково вона вчора ввесь вечір намагалась одрекомендувати себе? Хіба випадково він почув цю апологію безумства хоробрих на фоні вранішньої зустрічі, тієї зустрічі, коли вона стояла на пляжу в потоках сонця й демонструвала йому своє здорове рубенсівське тіло? Нічого випадкового нема, всякий ви-

падок зв'язано з тою чи іншою основою й обумовлюється він певними причинами, і коли причини були, то інакше й трапитись не могло. І згадуючи її вчорашню розмову про безумство хоробрих, йому до болю захотілось бути таким же безумним. Йому захотілось схопити її в обійми і закричати побідним криком дикого переможця. Перед ним на мить промайнули сумні, осточортілі очі його Ганни, і він уже більше нічого не бачив. Він зовсім не думав про те, як вона прийме його ласки. На нього в цей момент навіть не вплинула обстанова, що безперечно не відповіла його намірам. Він уже нічого не бачив, крім цієї привабливої дівчини й її мигдалевого погляду. Карамазов нахабно подивився на Аґлаїн торс і зупинив на ньому свої очі.

VIII.

І він, очевидно, мав рацію. Інакше навіщо б служка зачиняла віконниці? Так ні, цього не може бути! Вона безперечно шукає півтемряви. Треба бути рішучим і тільки.

В кімнаті темніє тією денною темнотою, коли, й заплющивши очі, відчуваєш ясний, безхмарний день і згорілопорожні

вулиці заштатного городка. Крізь одну віконницю лізе вогняна лапа південного сонця й, полоснувши по вазах із троляндами, легко лягає на стіну.

Аґлая поправила декольте свого рожевого плаття й скинула на Карамазова очі.

— Дмитрій, іди но ближче до мене, — сказала вона. — Ти хочеш жерделевої води?

— Дякую! — кинув Карамазов і зупинився біля дівчини.

— Не хочеш?... Ну, тоді я сама вип'ю.

Вона підійшла до глечика й з ним сіла на своє попереднє місце. Ковтаючи невеличкими ковтками жовтувату воду, вона говорила йому щось про Євгенія Валентиновича й раптом поцікавилась його родинними справами. Словом, вона хоче ще дещо взнати про нього й особливо її цікавлять факти, так би мовити, глибоко інтимного характеру. Ну от знову припустім: які ж, нарешті, в нього взаємовідношення з дружиною? Вона його колись запевняла, що він не любить своєї Ганни, але це ж був тільки жарт. Вона звичайно нічого не знає, а її дуже цікавить, як він ставиться до своєї дружини?

Доки Аґлая подавала запитання, так би мовити „взагалі", Карамазов був готовий їй відповідати. Але коли вона фаміліярно

заговорила про Ганну, йому неприємно стиснуло серце: він несподівано образився за дружину. Мовляв, чому це Аґлая не дає їй спокою? За кілька хвилин він не міг навіть припустити, що в нім прокинеться таке почуття. Але зараз воно навіть затривожило його... Звичайно, він уже не любить, він сьогодні навіть ненавидить Ганну. Але з нею зв'язані такі гарні хвилини, що він не може не поважати її якоюсь своєрідною повагою. У всякому разі він рішуче одмовляється згадувати сьогодні її ім'я в присутності Аґлаї, так принаймні диктують йому норми елементарної етики.

— Може Ганни ми не будемо чіпати? — спитав Карамазов. — Невже тобі не обридло говорити про неї?

— Чому це? — дитячими очима подивилась на нього Аґлая. — На мій погляд вона все таки цікава жінка.

— Я гадаю, що їй зовсім не місце в нашій розмові.

— В нашій розмові? От тобі й маєш! Чому це в нашій розмові?

Аґлая зрушила праве плече й сказала:

— Ти переконаний в цьому?... Ну, що ж, добре! Я її не буду чіпати...

Вона змовкла, мовчав і Карамазов. Розмова перервалась на дуже невдалому міс-

ці, і тому утворилось таке враження, ніби хтось когось і якось образив. Дмитрію прийшла мисль, що Аґлая зрозуміла причину його небажання говорити про Ганну, і йому стало ніяково. Чому й справді не поінтимнічати?

— Ти дуже хочеш знати, як я ставлюсь до Ганни? — спитав він.

Аґлая бистрим рухом розправила на колінах своє рожеве плаття, подивилась кудись убіч, помовчала трохи й раптом сказала тихим, але рішучим і впертим голосом:

— Я це дуже хочу знати.

— Ну, так от: із своєю дружиною я вже давно в натягнених відношеннях. Приблизно років три.

— Як розуміти тебе: ти вже розлюбив її, чи щось інше треба мати на увазі?

— Бачиш, — сказав Карамазов, — мені важко з'ясувати це. Сказати, що її розлюбив, — не можна. Але й сказати, що я її люблю, теж не можна.

Аґлая підвелася з стільця, пішла до канапи й запалила цигарку.

— Ти хочеш сказати, — промовила вона, — що ти її ніколи не любив?

— Цього я не хочу говорити, бо це зовсім не так; я її сильно любив. Справа

тут багато складніша. Тут... як би це сказати...

Він змовк і усміхнувся; йому й самому смішно стало, як важко вияснити цю родинну історію.

— Ну, що ж далі? — засміялась Аґлая. — Як же далі, мій глупенький хлопчику?

Карамазова раптом знервувала її фамільярність, і він різко сказав:

— Далі я одмовляюсь говорити.

— Який ти чудний, Дімі, — і Аґлая подивилась на нього сумними очима, — і яка ти, мій глупику, все таки нещасна людина... Так, я зрозуміла тебе ще в нашу першу зустріч.

Дмитрій засміявся: йому страшенно подобається ця самовпевненість. Хто це їй наговорив такого абсурду про нього?... Проте, він на неї не ображується. Вона може говорити ще і в цьомуж таки дусі.

— Я, звичайно, можу говорити, — спокійно сказала Аґлая. — Але ти мусиш покинути своє самолюбство й теж не бути таким самовпевненим. Словом, поставимо так, що коса наскочила на камінь. Сильна людина на таку ж сильну... Хоч правду сказати, я в тобі нічого не бачу ні від коси, ні від каменя.

Остання її фраза гострим болем від-

гукнулась в його серці. Він нічого не має ні від коси, ні від каменя? Він — той, кого вона недавно вважала за сильну вольову людину. Вона жартує, чи правду говорить? Карамазов розгубився і, як ображений хлопчисько, стояв перед Аґлаєю:
— Що це значить?

— Це значить, — сказала Аґлая, — що не треба ображати людину, коли вона цього не заслужила — це раз. По-друге, цим мені хочеться сказати, що я тебе знаю не гірше, ніж ти сам себе знаєш.

— Що ж ти знаєш про мене? — майже з розпачем спитав Дмитрій і тут же відчув, що йому серце завмерло. — Ти ж, здається, вважала мене за сильну людину?

— Нажаль так, як сам ти себе вважав, — промовила вона.

Аґлая бачила, як вражали Карамазова її слова, але на цей раз вона, очевидно, свідомо робила їх злими. Що її штовхало глузувати з нього? Жіноча помста за його обережне відношення до Ганни, чи щось інше? В усякому разі вона на цей раз дала собі волю. Вона на цей раз наговорила йому стільки неприємного, скільки від неї ще ніколи не чув.

— Ти, Дмитрій Карамазов, — говорила вона, — страшенно самовпевнена люди-

на, але в той же час ти ніколи не довіряєш своїм силам... Цієї нової характеристики ти від мене, мабуть, не сподівався почути? Правда? Ти, Дмитрій Карамазов, любиш згадувати відвагу й волю, і ти безперечно відважний і маєш сильну волю. Але в той же час ти, Дмитрій Карамазов, великий боягуз і страшенно безвольна людина. Ти, Дмитрій Карамазов, вклоняєшся перед культурою, і ти безперечно культурна людина. Але в той же час, ти, Дмитрій Карамазов, страшенний невіглас. Словом, ти, Дмитрій Карамазов, недоносок тридцятих років... бо й самі ці роки історик характеризує тою ж самою назвою... Ти, я гадаю, не ображаєшся на мене за цю характеристику?

Йому ображатися, звичайно, нічого, хоч — правду кажучи — характеристика така ж жорстока, як і несподівана. Але він усе таки не розуміє, навіщо вона? Чому це їй прийшло в голову саме сьогодні говорити йому такі „компліменти"? Він ніяк не може цього втямити.

— Ти не розумієш? — сказала Аґлая. — Шкода! А справа дуже проста. Милий мій, невже ти не розумієш, що я маю бажання покинути гру в темну?

— Тепер не розумію, що ти хочеш сказати цією „грою в темну"? — промовив Карамазов і відчув, як йому знову

повертається колишній настрій. Він бадьоро подивився на неї і навіть спитав її, чи не знає вона, що це з ним? Що це трапилось із ним за якусь секунду?

— Я знаю, мій милий, — сказала Аґлая, помітивши зміну настрою у свого співбесідника. Але давай все таки повернемося до твоїх фамільних справ. Скажемо так: коли ти зійшовся з Ганною? Ну, коротенько.

— Коли я зійшовся з Ганною?

Аґлая не помилялась. Карамазов постановив зробити екскурс у минуле. Настрій зробив своє діло, й він несподівано навіть для самого себе почав. Він почав із того, що зустрівся він із своєю дружиною в обложенім місті, коли воно з тоскою дивилось на північ. Тоді стояв глибокий, холодний вересень. Червона гвардія відступала й, відступаючи, ледве стримувала полки переможця. Снились далекі дні минулого: й городовий на розі, й голий осінній парк, і якась музика в кіно — нудна й невесела. Він прийшов у чека. В той час там готувались до побігу. На підлозі валялись стоси папірців, ганчірок і білизни. Він зупинився біля дверей і дивився на баришень, що рились у барахлі, напихаючи ним свої саквояжі. Саме тоді до нього й підійшла Ганна (він

потім узнав, що це Ганна). Вона з тоскою здавила свою голову й притиснулась до дверей. Тоді він вийняв із кобури бравнінга й підійшов до однієї скрині, де вовтузились барахольщики. Він вистрілив одній баришні в карк. Того ж дня чека розстріляла ще кількох мародерів, і того ж дня Ганна зійшлася з Дмитрієм.

— Це і все?--сказала Аґлая, коли Карамазов зупинився.—Ти скінчив своюісторію?

— Мабуть усе! — кинув Дмитрій, знову відчувши якусь ніяковість („і справді, навіщо ця зайва одвертість?").

— Коли все, то мені й цього досить... Я від тебе більше нічого не потребую.

— Ну, так як же: люблю я свою дружину, чи ні? — вимушено усміхнувся Карамазов.

— Про це ти почуєш за якісь два-три тижні, — цілком серйозно сказала Аґлая. —А покищо давай і справді перейдемо на іншу тему.

Вона взяла його голову й положила її на свої коліна. Карамазов здригнувся: приїсний запах духів і троянд туманив йому мозок. Біла лапа південного сонця різала очі й денна кімнатна тишина викликала млость. Дмитрій майже несподівано для себе почав обережно гладити Аґлаїне коліно й можливо тому, що во-

на ніяк не реагувала на це, він за кілька хвилин схопив в обійми її ноги й, тихо скрикнувши, впився зубами в її м'яке тіло.

— Що з тобою? — суворо сказала Аґлая і з силою відштовхнула його від себе. — Що з тобою, Дімі?

Карамазов підвівся. Він блукав розгубленими очима по стелі й здавалось, що він от-от кинеться на підлогу й заб'ється в припадку епілепсії.

— Що з тобою, Дмитрій? — промовила Аґлая вже ласкавим голосом. — Як ти зважився на такий вчинок?... І до того з жінкою, що з нею, порівняно, так недавно познайомився? Знаєш, я не чекала від тебе такої хоробрости!... Чи може ти мене прийняв за баришню легкої поведінки? Ну?... Чого ж ти мовчиш?...

— Пробач мені! — ледве промовив Карамазов. Я це зовсім несподівано зробив.

Аґлая поправила своє рожеве плаття, підвелася з канапи й сказала:

— А що буде, як я розповім про це Ганні? Ну?

Дмитрій не відповідав. Тоді Аґлая підійшла до нього і взяла його обличчя в свої руки:

— Ну, нічого, — сказала вона. — Я на тебе не ображуюсь. Більше того — скажу одверто — мені навіть приємно було,

коли ти вкусив мене. Я переконалась, що ти є такий палкий, яким намалювала тебе моя уява. Чуєш?... Я не ображаюсь!...

Карамазову прийшла мисль, що дівчина просто жартує з ним. Вона мабуть і справді не проти того, щоб він узяв її, але він, Карамазов, страшенно мамулуватий чоловік і не знає, як поводитись із такими цікавими жінками. Треба бути більш рішучим, впертим, і все буде гарно. Він узяв її руку й спитав:

— Ти дозволяєш мені говорити з тобою так, як я того хочу?

— Будь ласка! — кинула Аґлая, не одриваючи очей від його обличчя. — Що ти думаєш мені сказати?

Дмитрій підійшов до вікна. За вікном в жерделевому саду щось кричала хазяйка подвір'я, а над одною з ваз дзизчала муха. На ліву віконницю сів єгипетський голуб і протуркотів своє ласкаве „супруг“.

— Ну, я тебе слухаю, — сказала Аґлая. — Як ти там хочеш говорити зо мною?

— Бачиш, — почав мамуловато Карамазов і почервонів. — Я страшенно хотів би тебе мати...

Аґлая засвистіла. Боже мій, як їй не свистіти, коли Дмитрій такий без кінця

наївний. Що значить „мати“? Чи не думає він, що вона так і кинеться йому в обійми? Ні, це зовсім несерйозно! І коли б хтось інший сказав так, вона б зуміла реагувати. Але йому вона радить тільки покинути свою „карамазовщину“ й поважати себе і її.

— Ти зрозумів мене? — сказала вона, кінчаючи. — Ну, говори ж, Дімі?

Він нічого не відповів і мовчки дивився кудись у простір. Він почував себе дуже ніяково. Так пройшло кілька секунд. Але от раптом він зареготав сильним і цілком природним реготом.

— Знаєш, що, — промовив він. — Дозволь мені поцілувати твою голову.

Аґлая з зацікавленням подивилась на нього. Вона знову взяла в долоні його обличчя й промовила ласкавим, майже матернім голосом:

— Поцілувати мені голову?... І цього не треба робити.

— Клянусь тобі, — раптом скрикнув Карамазов, — клянусь тобі, що в мене й тіні не залишилось поганого почуття до тебе.

— Я дуже рада, — скалала Аґлая. — Я вірю. Dante avait bien raison de dire que Eufer est`pavè de bonnes resolution. Але я дозволю тобі це зробит и тільки

тоді, коли трапиться те, про що я зараз думаю.

— А про що ти зараз думаєш?

— Дімі, не треба бути таким наївним, а то я зовсім розчаруюсь у тобі. Ти зараз дуже подібний до свого друга Вовчика.

Аґлая підійшла до глечика з жерделевою водою і зробила з нього кілька ковтків. Якось химерно вона виглядала зараз, і Карамазов відчув у ній щось надзвичайно рідне. Йому здалось, що саме її він загубив колись, і вона тепер прийшла до нього, така бажана, як ніхто і як ніщо. Карамазов дивився в її очі, стежив за її рухами, і йому ввижалось, що ці очі й ці рухи він бачив чи то у сні, чи то на яві. Але, коли це було на яві, то це було тисяча років тому. Йому навіть прийшла мисль, що він, Карамазов, жив у якійсь іншій плоті ще далеко до Данте, що його допіру згадала Аґлая.

— Чого це так довго нема наших від лікаря? — раптом сказала дівчина. — Як ти думаєш, Дімі?

— Очевидно, зуб виривають...

Карамазов вийняв портсигар і запалив нову цигарку. Повз вікна із криком про-

бігла дітвора й зникла за рогом. Знову затуркотів єгипетський голуб.

З дальнього дому відпочинку вдарили в дзвін: мабуть скликали до другого сніданку. Біла лапа південного сонця полізла вище й поширилась.

У кімнаті стало ще душніш.

— Ну, Дмитрій, — сказала Аґлая, — ти йшов би до дому: я зараз думаю надягати купальний костюм.

Карамазов узяв капелюх і мовчки пішов до дверей.

— Я гадаю, що ми зустрінемось увечорі? — сказала йому вслід Аґлая.

Дмитрій повернувся. Вона стояла заложивши руки за голову й загадково дивилась на нього.

— Обов'язково! — сказав він і вийшов із кімнати.

„Щось почалось", раптом прийшло йому в голову. Не той роман, що до нього він хотів утекти од нудоти буднів нудної Ганни, — почалось щось тривожне і — тепер він певний — траґічне. Але не жах викликало воно в нім, а почуття якоїсь безумної радости, ніби він мусів на днях одкрити цілком нову й надзвичайно цікаву сторінку в своєму одноманітному житті.

Карамазов пішов до ріки. Йому хоті-

лось зараз кинутись у воду й попливти проти течії чорт знає куди — такими сильними й рішучими рухами, розсікаючи дзеркальну поверхню.

Він так ніколи не чекав вечірньої години, як того душного дня. І цілком нормальна людина не може уявити, як він мучився, коли Аґлая не вийшла з дому.

Але вона не виходила й на другий та на третій день — у п'ятницю. В суботу товариш Вовчик, зустрівшись із тьотею Клавою біля кватирі фльоберівських дам, поставив таке рішуче запитання:

— Скажи мені от що: чому це не видно твоєї племінниці? Чи не посварилась вона з Дмитрієм?

— Не думаю, — сказала тьотя Клава. — Моя племінниця дуже розумна людина, і з пустячка не буде робити трагедії.

— Ну, так чому ж вона сидить дома?... Чи може й вона захворіла?

Тьотя Клава посміхнулась і нічого не відповіла. Вона підійшла до акації, зірвала плід і, зробивщи з нього дитячого пищика, взяла його в свої ярко-червоні губи. Товариш Вовчик підвів білі брови й сказав з обуренням:

— По-перше, я не розумію, чого ти мовчиш, а по-друге — таємність тут зовсім не до діла. Чому не сказати прямо?

— По-перше, — обурилась у свою чергу тьотя Клава, — я не знаю, що мені сказати прямо, а по друге – я тобі не жінка, і ти так не кричи на мене! Чи може ти хочеш, щоб я покликала Євгенія Валентиновича?

Лінґвіст раптом зблід. Він зовсім не чекав такого несподіваного повороту в розмові і, як треба було припускати, перелякався.

— Я прошу пробачення, — сказав він. — Ти... ви не зрозуміли мене.

Але тьотя Клава вже заспокоїлась. Вона не може довго гніватись на „свого чудачка“. Її тільки дивують ці чоловіки: не встигне поцілуватись два чи то три рази з тою чи іншою жінкою, як уже ту, чи іншу починає вважати за свою власність і починає на неї страшенно кричати. Ну, добре, вона дещо дозволила товаришеві Вовчикові... Але хіба йому цього вже досить? Тьотя Клава ніяк не чекала, щоб лінґвіст міг так скоро розчарувати її.

— Подякуй моєму характерові! — сказала вона й подала свою руку для поцілунку.

Обличчя лінґвістові взялося червоною фарбою. Він мільйон разів дякує і запевняє, що більш ніколи й не подумає кри-

чати на тьотю Клаву. Він крикнув, їйбогу, ненавмисне, і його спровокував ніхто інший, як Карамазов. За якісь три дні цього чудака й пізнати не можна. Він якось змарнів, і очі йому заблищали, безперечно, хоробливим блиском. Коли Вовчик спитав приятеля, що з ним, той одверто заявив йому, що закохався в Аґлаю і закохався якось так надзвичайно. Словом, „щось почалось". Вовчик як міг заспокоював його, але хіба божевільного заспокоїш?...

Він приблизно так заспокоював: Ну, як це легенький флірт із випадковою жінкою та ще й за такий короткий термін може перетворитись несподівано в серйозну драму? Звичайно, Аґлая — цікава дівчина, звичайно, Карамазов неврівноважена натура, але все таки це ж занадто. Тільки винятковий процес у безперечно хворій психіці може так підкузьмити людину.

— Саме це ти й говорив йому? — спитала тьотя Клава.

-- А що ж я міг говорити йому. Я взагалі не маю здібностей для такої невдячної ролі.

— А коли не маєш, — з обуренням промовила жінка, — то не треба й брати її на себе. Хто тобі намолов, що це ле-

генький флірт? Чого ти розписуєшся за Дмитрія?... Чи може ти найнявся до Ганни за адвоката? Коли так, то можеш іти од мене.

Ах, Боже мій! Вовчику все таки рішуче не везе. Він якось недоречі говорить. Особливо йому не везе з жінками. Лінґвіст схоплює руку тьоті Клави й, оглядаючись, (щоб не побачив Євгеній Валентинович), цілує цю руку п'ять, десять, двадцять разів. Тоді тьотя Клава викидає з рота пищик і пропонує піти до Аґлаї і поговорити з нею. По суті — це ж справа не її, а її племінниці, і, значить, розмовляти треба з племінницею. Тьотя Клава зараз піде в кімнату й покличе Аґлаю, а товариш Вовчик мусить прямувати до жерделевого саду й там полежати в гамаці. Коли він не хоче зустрічатись із її чоловіком, йому слід перелізти паркан, бо Євгеній Валентинович працює біля вікна, і, значить, пройти не поміченим не можна.

— Тоді я краще перелізу через паркан, — враз погодився лінґвіст і, покликавши свого ловерака, пішов від хвіртки.

Стояв прекрасний південний вечір. І сьогодні перегукувались ті ж самі, що й кожного дня, занесені з Росії невгамовні гармошки. По всіх кінцях городка дівчата

співали зовсім не аранжованих і все таки надзвичайних народніх пісень.

У голубому небі прорізались зорі і з ріки зайчиком плигав тендітний і легкий вітерець. Коли товариш Вовчик, перекинувши через тин свого сетера, пішов до гамака, там уше сиділа Аґлая.

— Ну, так що ти хотів мені сказати? — зустріла вона його запитанням.

— Я, власне, нічого не думав говорити, несміливо почав лінґвіст, сідаючи на траву. — Мені наказала тьотя Клава порадитись із тобою з приводу Дмитрія.

— Я тебе слухаю.

Товариш Вовчик зам'явся. І справді: що він скаже Аґлаї? Може і їй він скаже не до речі — і тоді нова неприємність. Але не можна й мовчки: коли й далі Дмитрій буде викидати таких коників, то полювання — пиши пропало! І лінґвіст, плутаючись, починає говорити. І кінчає він тим, що Аґлая мусить побачитись із Карамазовим.

— Ти так гадаєш? — спитала дівчина й серйозним поглядом подивилась на свого співбесідника.

— Коли правду говорити, я нічого не гадаю. Але мені здається, що Дмитрій захворів, і ти можеш допомогти йому... хоч би тим, що будеш зустрічатися з ним.

— На твій погляд він не закохався в мене, а просто захворів?

— Нічого я в цих справах не розумію, — занервувався товариш Вовчик. — Але думаю — так.

— А я от думаю інакше, — самовпевнено сказала Аґлая. — Я думаю, що він і захворів і закохався. Але захворів саме тому, що закохався в мене. Коли хочеш, я докажу це тобі хоч завтра. Завтра зустрінусь — і ніякої хвороби не буде. Ти віриш?

— Нічого мені доказувати, — нервово кинув лінґвіст, — бо я тобі все одно не повірю...

Аґлая знаком запитання застигла в гамаці: вона не чекала такої сміливости від товариша Вовчика.

— Чому ж ти не повіриш? — спитала вона.

— А тому, що я не перший рік знаю Карамазова. Ти можеш його заспокоїти, але це все таки паліятив.

— Хіба з ним уже були такі приступи?

— Звичайно, були, і незалежно від того, чи закохався він у когось, чи ні.

— Значить, це приступи божевілля, і я для нього тільки зачіпка?

— Не знаю, які це приступи. Але я знаю, що ти зовсім випадково попала в

поле його зору й саме в момент рецидиву його ідіотської хвороби.

Аґлая замислилась. Декілька секунд тільки цвіркун порушував тишу вечірнього жерделевого саду.

— Все таки це не вияснення, — нарешті сказала вона. — Треба спершу дошукатись причини його хвороби, і тільки тоді можна говорити, чим я можу бути для нього: паліятивом, чи справжніми ліками.

— Тут про причини не доводиться говорити, — незадоволено промовив товариш Вовчик. — Причини ясні: психічна спадщина батьків.

— Звичайно, тут не без психічної спадщини батьків, але мати тільки її на увазі — це значить нічого не розуміти... А я от усе розумію.

Лінґвіст здвигнув плечима. Хоч він і чув від Карамазова, що Аґлая розумна дівчина, але тепер він зачинає сумніватись у цьому. Як це вона все розуміє? Відкіля вона так знає Карамазова за якісь маленькі тижні. Чи може їй розповіли про нього провінціяльні „кумушки“? Чи може сам Дмитрій говорив про себе? Так це ж несерйозно.

— Що ж ти розумієш? — іронічно

спитав він.—Я от, наприклад, далі одмовляюсь переливати з пустого в порожнє.

— По-перше, — спокійно почала Аґлая, — я беру від тебе слово, що про нашу розмову Дмитрій нічого не буде знати. По-друге, я одразу ж заявляю тобі, що я Карамазова краще від тебе знаю. Знаю тому, що Карамазових сьогодні тисячі. Дмитрій Карамазов, хай буде тобі відомо, — тип. Це я підмітила вже з першої нашої з ним зустрічі, коли мені довелось розмовляти з ним. Що це за тип, я вже говорила самому Дмитрію, і тепер мені залишається тільки дещо додати. Ти мене хочеш слухати?

— Прошу! — поспішно промовив товариш Вовчик: спокійна Аґлаїна самовпевненність уже примушувала його ставитись до неї з деякою повагою.

— Ну, от. Будемо по черзі. Скільки, скажемо, років Карамазову? Мабуть тридцять три — тридцять п'ять? Так?... Я це знала. Це саме та людина, що, вискочивши з сіреньких гімназіяльних штанців, одразу ж ускочила в епоху війни й революції. Отже по-перше, Карамазов недоучка! Далі: він опозиціонер! Так?... Я й це знала. Карамазови не можуть бути не опозиціонерами, бо події вони прийняли крізь призму своєї романтичної уяви про

світ. Вони не можуть заспокоїтись, бо їм на роду написано тривожити громадську думку.

—Ну, це вже ти чула від самого Дмитрія, — сказав товариш Вовчик, згадуючи характеристику новітньої карамазовщини, як перманентного руху, що її дав сам Карамазов.

— Нічого я від нього не чула, — сухо промовила Аґлая і продовжувала. — Отже, маємо безперечно здібного недоучку з романтичним складом натури. Значить, маємо те, що прийнято називати щирою людиною і що можна підкупити щирістю й використати на всі сто відсотків. Карамазова захопила соціяльна революція своїм розмахом, своїми соціяльними ідеалами, що їх вона поставила на своєму прапорі. В ім'я цих ідеалів він ішов на смерть і пішов би, висловлюючись його стилем, ще на тисячу смертей. Але як мусів себе почувати Дмитрій Карамазов, коли він, попавши в так зване „соціялістичне“ оточення, побачив, що з розмаху нічого не вийшло, і що його комуністична партія потихесеньку перетворюється на звичайного собі „собірателя землі русской“, і спускається, так би мовити, на тормозах до інтересів хитренького міщанина-середнячка. Це вже

занадто, бо на погляд Карамазова цей середнячок завжди стоїть і стояв грізною примарою на путях до світового проґресу, і, значить, на його погляд, до справжнього соціялізму.

— Але це до нашої справи, здається, не має ніякого відношення? — обережно вставив товариш Вовчик.

— Чи не боїшся ти, що нас хтось підслухає? — заявила Аґлая. — Тоді я буду мовчати.

— Будь ласка, — здвигнув плечима лінґвіст. — Чого мені боятися, коли я цілком радянська людина і всі це добре знають. Що я не люблю політики, так це зовсім інша справа.

— Ти, здається, не любиш і філософії?

— Це все одно.

— Ну так тоді я продовжую, бо це якраз і йде до справи. Словом, Дмитрій Карамазов і Дмитрії Карамазови прийшли до жахливої для них думки: немає виходу. Зі своєю партією рвати не можна, бо це, мовляв, зрада не тільки партії, але й тим соціяльним ідеалам, що за них вони так романтично йшли на смерть, це буде, нарешті, зрада самим собі. Але й не рвати теж не можна. Словом, вони зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі. І от Карамазови почали філософству-

вати й шукати виходу з зачарованого кола. Але й тут їм не пощастило, бо вони шукали парикмахерського перпетуум мобіле: шукали такого становища, коли й вівці залишаються цілі й вовки не почувають голоду. Коротко кажучи, ці недоучки остаточно заплутались і таким чином прийшли до душевної кризи. Ці Карамазови забули, що вони Карамазенки, що їм бракує доброго пастиря. Вони (часто розумні й талановиті) нездібні бути оформителями й творцями нових ідеологій, бо їм бракує широкої індивідуальної ініціятиви й навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду. Ці запальні Диогени, що їх використовують Маркси та Енгельси, але це не Маркси й Енгельси. Карамазов, завдяки романтичному складові своєї натури й завдяки, мабуть, революції, хоче таки розв'язувати проблеми універсального значення, але він їх розв'язує в хаосі своєї ідеологічної кризи, в хаосі своїх недоношених уявлень про картину світу, і тому послідовно мусить прийти до розбитого корита.

— І все таки я не розумію, до чого ти це говориш? — знову вставив товариш Вовчик.

— Зараз буде ясно, — сказала Аґлая й запалила нову цигарку.

— Отже я говорила про Карамазова, як про певний тип нашого часу. Дмитрій теж, належить до цього типу. Але, як відомо, правил немає без винятків, і не всі Карамазови прийдуть до жовтого дому. Дмитрій випадково найшов собі оддушину в другорядній, на його погляд, ідеї відродження його молодої нації, і ця оддушина може спасти його. Йому тільки потрібний добрий пастир, і такого пастиря він уже відчув у мені. Я ще з ним мало розмовляла на цю тему, але вже один цей факт, що я з першої зустрічі почала активно й цілком щиро підтримувати його захоплення новими ідеями, — один цей факт не міг не положити глибокого відбитка на його вразливу душу і він закохався в мене. Закохався, як у нового пастиря. Він так закохався, як може закохатись тільки нестриманий романтик. Я це вже перевірила на трьох днях розлуки. Отже, старої хвороби нема, є нова хвороба, але це вже хвороба остаточного видужання.

— Ти вже скінчила? — зідхнув із полегшенням товариш Вовчик.

— Скінчила.

— І все таки я скажу, що й ти багато

мудруєш і трохи подібна до того ж Дмитрія.

— Відкіля ж це видно? — усміхнулась Аґлая.

— А хоча б відтіля, що ти надто вже просто говориш про кохання, ніби справа йде про якусь купівлю чи то продаж. Якось чи то надумано чи то, навіть, меркантильно все це.

— А ти ж думав, що маєш справу з кисейною баришнею? Ні, друже, в наш вік можна кохати справжнім коханням тільки тоді, коли це кохання підігрівається полум'ям національної ідеї.

— Тоді мені буквально не зрозуміло, як ти, московка, можеш зробитись якимсь там пастирем.

— А чому не припустити, що мені душно на своїй вітчизні? — загадково посміхнулась Аґлая. — В таких випадках можна зробитись навіть киргизом тощо... коли в Киргизії є оддушина.

Товариш Вовчик раптом позіхнув і, розкинувши руки, ліг на траву.

— А все таки, коли правду говорити, сказав він, — нічого я не зрозумів із твоїх балачок. Якось дуже плутано, майже так, як у Дмитрія. Політика, політика й політика, і відсутність усякої ясности... Ти, часом, не комуністка?

Аґлая засміялась. Їй усе таки Вовчик, їйбогу, подобається: поруч із безпримірною наївністю такий тонкий сарказм. Коли б вона належала до компартії, їй би від такої репліки не поздоровилось. Тепер вона розуміє Карамазова й розуміє, чому він не хоче покінчити зі своєю КП(б)У.

— Ти, будь ласка, не приписуй мені того, що я й не думав говорити, — стривоженим голосом сказав лінґвіст.

— Ти одмовляєшся? — усміхнулась Аґлая. — Тоді я прошу пробачення: мені здалося, що ти багато відважніший самого себе.

Товариш Вовчик широко позіхнув. Він підсвиснув своєму ловеракові й сказав:

— Ну, добре. Постановимо, що розмову скінчено. Тепер запитання: ти сьогодні вийдеш до Дмитрія?

— А ти дуже хочеш, щоб я вийшла?

— Звичайно.

— Ну, тоді я обов'язково не вийду.

— А я тоді з тобою й говорити не хочу, — обурився товариш Вовчик. — І взагалі страшенно шкодую, що прогаяв стільки часу.

Аґлая зареготала. Ах, який він смішний цей Вовчик! Він „прогаяв стільки часу". Хіба все його життя не є порожне

місце в світовому рухові? Відкіля це він узяв, що йому дано якось там „гаяти чи не гаяти час“.

— Проте, ти на мене не гнівайся, друже. Це я жартую, — сказала вона.

Але Вовчик і без пробаченя не ображався; він не мало чув таких компліментів хочби від того ж Дмитрія. Вони його зовсім не обходять, Його тільки дивує, чому це „пастир“ (він таки зіронізував) не хоче йти до своєї вівці... Словом, до побачення!

Вовчик підвівся вже і йде до паркану. Тоді з-за повітки вискакує тьотя Клава й бере його під руку. Вона запевняє лінґвіста, що й не думала підслухати його розмови, але вона ставить такі дві вимоги: перша — Вовчик дає чесне слово, що Дмитрій нічого не взнає про те, як думає про нього Аґлая („моя племінниця, бачиш, з одного боку — висококультурна людина, а з другого — якась дуже необережна й одверта до безумства“).

— Таке слово я вже дав Аґлаї, — незадоволено сказав лінґвіст.

— А друге, — продовжувала тьотя Клава, — я тебе прошу поцілувати мене по секрету в оце праве вушко й нічого турбуватись: Женя вже знає, що ти си-

диш з Аґлаєю, і хоче зіграти з тобою в шахи.

Вовчик зараз не має бажання грати в шахи; йому треба піти до Дмитрія. Але він не може відмовитись, бо тьотя Клава все одно поставить на своєму і все одно йому доведеться грати в шахи. Він повертається до гамака й раптом бачить у ньому Аґлаю. Вона зараз маячить там неясним сильветом. „Що думає ця чудна дівчина?“ — приходить йому в голову. Але питання цього він не думає розв'язувати... та й прийшло воно зовсім випадково.

Тьотя Клава, як і треба було чекати, спершу влаштувала з ним подорож у глибину жерделевого саду, й там, під пишною бузиною, притиснула його до своїх грудей. І тільки коли все було зроблено, вона взяла його під руку й, трохи похитуючись від задоволення, пішла з ним до Євгенія Валентиновича.

— О, баядерка!... — наспівувала вона, наближаючись до дверей. На порозі їх зустрів чоловік в золотому пенсне і простягнув Вовчикові обидві руки:

— А... я дуже радий! сказав він і дав дорогу трохи збентеженому лінґвістові.

Роман, що існує лише в легенді

(Післямова до першої частини „Вальдшнепів" М. Хвильового).

„Доводжу до відома своїх літературних однодумців, що кінець свого роману „Вальдшнепи" я знищив...", писав Микола Хвильовий в лютому 1928 року з-за кордону. Зробив він це на ультимативну вимогу партії та уряду. Чому ця вимога поставлена була саме тоді, коли Хвильовий був закордоном, а не місяць раніше чи пізніше, як він був у Харкові — сказати не легко. Чи тому, що якраз у той час друкувався в журналі „ВАПЛІТЕ" роман „Вальдшнепи", який партія оголосила за одверто-контрреволюційний і другу частину якого конфіскувала в друкарні разом із шостим числом „Вапліте"? Чи тому, щоб змусити письменника лишитися за кордоном і в той спосіб позбутися з хати невгамовного противника, ліквідувати якого дома було невигідно в той час через його надзвичайний авторитет і популярність? Метод вигнання за кордон тоді був у моді (Троцький).

М. Хвильовий мав у всякім разі вибір: або врятувати своє особисте життя на еміграції,

покинувши „театр війни“, або ж рятувати життя товаришів в Україні і справу, за яку разом із ними боровся. Дехто дивується: чому він повернувся додому на смерть? Очевидно тому, що дотримувався принципу барона Штайна: „Хто не ділить із своїм народом нужду і смерть, той негідний того, щоб жити серед нього“. Очевидно також і тому, що на еміграції і в Галичині українська духовість була і представлялась йому тоді в такому стані, що він неминуче був би увійшов з нею в конфлікт, лишившись і на еміґрації, як і дома, ізольованим та зацькованим. Хвильовий належить майбутньому і сьогоднішнє як по той, так і по цей бік греблі не приймає його. Отже, з власної волі, а не з примусу він поділив із своїм народом нужду і смерть в той 1933-ий рік. Знищивши „Вальдшнепи“ і цією ціною купивши собі право повороту і дальшої боротьби в більш обережних формах, він забезпечив можливість появи ряду п'єс Куліша, праць „Березоля“, річного комплекту „Літературного ярмарку“, українських фільмів Довженка, українізації вищих шкіл, словом відстрочив на п'ять плідних років розстріл великого культурного відродження.

Тимчасом, поки офіційна преса поширювала покаянний лист Хвильового, викрадений з друкарні примірник шостого числа „Вапліте“ з другою частиною „Вальдшнепів“ ходив таємно по руках і конспіративно перечитувався цілими гуртками студентської молоді (як і заборонена до друку стаття Хвильового „Україна чи Малоросія?“). Ця друга частина була художньо багато соковитіша і повнокровніша за першу, ідейно ще гостріша і чіткіша. Читаючи її, здавалося, ніби після десятирічного ув'язнення у темній камері вам од-

чинили раптом двері і ви побачили безбережні сонячні степові горизонти, вихід у яскравий хвилюючий світ України, що після поразок і неволі знову знаходить той дерзновенний визвольний шлях, що був знайдений і загублений великого 1917 року.

Коли перша частина ще тільки готує диспозицію, ніби виконуючи більш сіру підготовну роботу, накреслює схематично любовний та ідейний трикутник, то друга — виповнює по вінця намічену схему живим життям. Тут любовний трикутник Ганна-Карамазов Аґлая загорається вже символічним полум'ям трагічного історичного змагу трьох сил: сірої всепожираючої трясовини нового імперського бюрократизму, опозиційного українського комунізму і наростаючих незломно - молодих діяльно-творчих сил Українського Відродження. „Тут кінчається мистецтво і диха доля і земля“ — говорив Б. Пастернак про подібного роду одверту творчість під совітами. Дійсно, це палюче дихання долі й історично - соціяльного грунту чуєте ви на своїх щоках, читаючи навіть другорядні описові місця другої частини роману, як ось цей малюнок степової природи українського півдня:

„Сонце поважно, важко й огняно сідало на обрій і обливалось у вечірніх водах тендітного Тайтарського озерця. Озеро самітно стояло серед степу і здавалось воно таким сиротливим і безпорадним, як безпорадна сама розпука. Пахли якісь південні трави і запах був, як і завжди, гострий та неспокійний. Здавалось пахне якась фантастична країна, що в розльоті своєму раптом зупинилась над безумною кручею і задумалась...“

За браком місця ми не говоримо тут про

першу частину, яку читач має перед собою. Натомість наведемо кілька уривків із другої частини, що дійшли до нас у вигляді цитат ворожої критики. В другій частині Аґлая далі розгортає свій наступ. Трикутник вона хоче зліквідувати і перетворити на вогневу лінію фронту. Роздвоєного між партійною догмою і живим життям, між Москвою і Україною, між інтегральним і індивідуальним, між Ганною і Аґлаєю українського комуніста-опозиціонара Карамазова Аґлая хоче вирвати з безвихідного тупика і поставити його на службу Українського Відродження. Декого з читачів вражає неприємно зухвалість Аґлаї, що межує часом із цинізмом. Тимчасом Аґлая не є цинічна в своїй натурі. Вона навмисне проявляє зухвалість і навіть цинізм лише там, де зриває маску з гнилої дійсности — чи то буде фальш і порожнеча родини Карамазових, чи фальш московського комунізму. Вона дає гучних ляпасів московському шовіністові-професорові марксизму Євгенові Валентиновичу, викриваючи його реакційну імперіялістичну ідеологію, опір'єну марксизмом.

„Знаєш, — каже Аґлая до нього, — коли я говорю з тобою (і взагалі з людьми подібними до тебе), тоді я не тільки перекопуюсь, що ви цілком пропащий народ, але й більше того: мій світогляд усе більше загострюється і викристалізовується". Вона говорить про переродження російського комунізму в російський фашизм „единої-неділимої", про те, що партія перетворилася на зборище паразитів, які присмокталися до державного пирога і „яким у житті при інших умовах зовсім не було б місця... В партії залишились тільки (я не говорю про верхушку — до неї спеціяльний підхід)... тільки дрібні кар'єристи „ревізо-

рівського“ маштабу, самоварники й аршивники, тупоголові міщани канареєчного ґатунку, некрасиві жінки і т. д.“... Ти, Женю, краще розкажи нам, як ти будуєш соціялізм в одній країні?... „Ну, скажемо так, хіба від твого матеріялізму не залишились тільки ріжки та ніжки?... Хіба ви не кастрували життя цим „пошлим“ обожненням Аристотеля... чи то пак „кремлівського мрійника?“... „Але, я, Євгенію Валентиновичу, боюсь цих поглядів, бо не хочу розлучитись з партією. Так? І потім навіщо мені ця критика, коли вона може порушити єдність моєї калузької вітчизни? Так? Краще я вже буду виконувати ролю туманопускателя і творця „безвремення“, щоб потім передати своєму рідному фашизмові... „єдіную-неделімую“? Так? О, ти, безперечно, знаєш, де раки зимують. Ти прекрасно розумієш, що Робесп'єр уже давно послав на гільотину Дантона і ти прекрасно розумієш, що і сам він доживає останні дні. Але ти добре засвоїв і те, що четвертий інтернаціонал сьогодні неможливий і що взагалі становище безвихідне. Десь позахалявно ти, може, і зідхаєш важко, мовляв, з диктатури пролетаріяту та світової революції нічого не вийшло, але в той же час ти не можеш не втішати себе й тим, що Расєя збунтувала цілий світ і... значить, по суті нічого поганого не трапилось.

Отже треба лише найти в собі мужність довести до її логічного кінця і тільки! — Правда?“

Євгеній Валентинович безсилий перед залізною логікою Аґлаї, а вона далі наступає, остаточно зриваючи машкару з цього комуніста-імперіяліста:

„Та це ж той самий руський інтелігент-інтернаціоналіст, який з охотою говорить про

самовизначення націй... тільки не тих, що входять у Радянський Союз, який всюди бачить потлюрівщину... і не помічає своєї устряловщини, який і досі думає, що українська культура існує... як австрійська інтриґа, який, показуючи Европі досягнення руського генія, виводить на арену й інші народи Союзу... як цікавий „Zoo" ображених руським царатом малп. Словом, це саме той інтернаціоналіст, який під своїм космополітизмом ховає звичайнісінький собі зоологічний націоналізм".

Аґлая вважає, що історія не потерпить такої чорної реакції і руху назад. Місія молодої України — знищити цю реакцію.

„Справа в тому, — каже відважна дівчина просто ввічі москалеві-комуністові, — що український націоналізм не дає і не дасть спокою твоєму російському мракобєсію. Справа в тому, що як ти не кажи, а в його особі виходить на історичну арену молодий прогресивний фактор"... „Аґлая блиснула білками своїх очей і зупинилась. Карамазов відчув, як йому прискорено забилось серце: щось без кінця привабливе він побачив у її погляді, і йому здалося, що він стоїть на краю таємного бездонного провалля".

Роздвоєний метається український комуніст між двох сил. З одного боку його дружина Ганна, його партія та ідея інтернаціонального комунізму, тієї „загірної комуни", що перетворюється в машкару чужого антинародного зоологічного тоталітаризму, а з другого боку — прекрасна молода, сильна як леопард, дівчина Аґлая, сміливий і розумний герольд українського прогресивного відродження. Нехай і так. Нехай Аґлая має рацію, що Маркс чужеродне тіло для України". Бо, справді, хто сказав, що Маркс є вічний пра-

пор прогресу? Сьогодні він веде вже до найбільшої реакції, а спадкоємцем великих визвольних ідей 1917 року, за які він Карамазов проливав кров, є тільки молоде відродження його народу. Від вогню жовтневої революції сьогодні остався тільки „прекрасний димок“. Такі думки Аґлаї ширяють у широкому українському степу, і їх слухає захоплено Карамазов із товариством, сидючи над степовим озерцем. Показуючи їм на далекий танучий у небі димок, Аґлая каже:

„Який прекрасний димок! Нюхайте ж, друзі мої, і переконуйтесь нарешті, що нічого вічного нема і що все в свій час мусить зникнути в безвість, як і цей прекрасний димок. Це, здається, в календарі написано. Але не завжди до календарної мудрости треба підходити з погордою. Отже, не ловіть руками того диму, що тікає від вас і що його не можна зловити. Треба розкладати нове багаття, бо тільки біля нього можна погрітись“.

Друга частина роману кінчається на тому, що Карамазов внутрішньо пориває вже з Ганною, з партією, із своїм домом, у якому безсловесно-покірна служниця Одарка довершує картину соціяльного безглуздя і несправедливости та ворожнечі створеного партією ладу. Серед ночі опиняється Карамазов в жерделевому саду під вікном Аґлаї і дивиться крізь п'янкий туман своєї любови на чарівну молоду постать Аґлаї в кімнаті, постать, що своєю досконалістю підноситься в його уяві до божественно-античної величі.

Який же зміст дальших частин роману і скільки їх було тих частин? Про це по-різному розповідають легенди, що окутали зразу ж роман „Вальдшнепи“. Здається найближче до істини стоїть переказ, що в роман Карамазо-

ва вплутується держава і поліційні органи, Карамазов стріляється, Аґлая ж гине у в'язниці, як герой. Бо вона є з тих людей, про яких вже давно мріяв Хвильовий, про яких писав він у „Санаторійній зоні", малюючи хворих людей і хвору епоху: „Я бачу перед собою нових невідомих людей — сильних, як леопард, прозірних, як ЧК, і вільних як воля". Вони йдуть ті люди, вони прийшли і в його роман. Їх породила жорстока дійсність, вони виросли не на еміґрації, а дома на землях біля ячейок партії. Тої партії, тиранію якої знищити і почати нову епоху в історії покликало життя „тисячі Аґлай в спідницях і штанях.

Юр. Д.

4983